

Za pravdo in srcé.

(Tragedija v petih dejanjih iz časa kmetiških uporov l. 1573. — Spisal Anton Medved.)

Osobe.

Barbara pl. Bela, grajščakinja na Raki.
Erazem, nje sin.
Janez Krstnik Valvasor, grajščak na Turnu in
v Krškem.
Štefan Gregorijanec, grajščak v Mokricah.
Krištof Ložan (Laaser), grajščak na Belniku.
Lokvanec, } kmeta iz sosednjih sël.
Oberé, }

Podlesnik,
Končan, } kmetje iz sosednjih
Zorič, } sël.
Andrej, Lokvančev sin,
Slepec Gražan, nekdanji grajski logár.
Katarina, njega hči.
Dizma, grajski oskrbnik.

Sël. Kmetje. Uskoki. Godci.

Prvo dejanje.

Gozd. Na sredi pod kostanjem klop. Na desni konec logarske koče. Zada se čujejo kriki lovcev.

1. prizor.

Erazem.

(Pride s puško v roci, a jo vrže odločno na
rame.)

E, kdo bi se potikal v tem mrazu po gozdu!
Kaj imam, če vzamem kakemu zajcu življenje!
Tu notri je gorko. (Pokaže na logarsko kočo.)
Gorko od peči in (smeje) od lepega lica. Kaj
pač dela Katarina? (Gré proti koči. A v tem
poči strel. Erazem pade v kolena.) Ojoj! Ojoj!
(Prime se za nogo. Njegova puška se sproži in
strel sfrči v zrak.) Moj Bog! Pomagajte! Poma-
gajte! Ustreljen sem. Gorjé mi! Ljudjé, ljudjé!

2. prizor.

Katarina. (Priteče iz koče; kmalu za njo) Grajan.

Katarina.

Za Boga, kaj je! (Prestrašena.) Gospod!
(Skloni se k njemu.) Ali ste mrtvi! Kaj se vam
je zgodilo?

Erazem.

(Težko ječe.)

Obstreljen sem. Obstreljen. O Bog, kakó
to boli! (Tišči se za spodnji del noge.) O kdó
je streljal, nepremišljeno streljal?

Katarina.

Kje imate rano? Povejte! Naj jo izperem,
naj jo obvezem! Sveta Devica! Kako je to

prišlo? Ali naj vas z očetom preneseva v toplo
sobo? Seveda! Oče! Pojdite sem! (Prime očeta
za roko in ga véde k ranjencu.) Oče, naš gospod
je obstreljen.

Gražan.

Kateri gospod — a — — jaz nič ne vidim.

Katarina.

Naš gospod z Rake, mladi gospod. Pri-
miva ga, prenesiva ga v kočo! Tukaj primite,
oče! (Hočeta ga vzdigniti.)

Erazem.

(Zaječí.)

Pustita me, pustita me! Prosim vaju. Ne
smem se ganiti. Več jih mora biti. — Pokli-
čite ljudi, tovariše, gonjače! — O, kdo je streljal?
Počasi! Takó! (Položita ga zopet na tla.)

3. prizor.

Gregorijanec in Ložan prihitita.

Ložan.

Je-li res? Res! Slutnja me ni varala. (Skloni
se k Erazmu.) Gospod Erazem, kako je? Rana
ni smrtna. (Zatrobi v rog.)

Erazem.

V nogo sem zadet. Mislim, da ne do smrti.
A bolečine, hú!

Gregorijanec.

Vendar za Boga! Kaj mislite, da imate ranjenca zunaj na tleh v mrazu! Nesimo ga noter!

Katarina.

Hotela sva z očetom, a gospoda je preveč bolelo. Treba je več rok.

Ložan.

Kaj veš ti, deklina! Nosilnice je treba. Hajdi! Pojdi brž, da jo spleteš s starcem. Kaj pre-mišljaš? Da bi te bès...

(Katarina odvéde očeta.)

Gregorijanec.

Kje je Valvasor? Kje gonjači? Vraga, kdo je streljal tako nepremišljeno? Ali ga bode móči prenesti domov?

Erazem.

Oh ne, oh ne! Tu naj počivam. V kočó me prenesite! Umrl bi spotoma. Pokličite Valvasorja! (Ložan zatrobi v novič v rog.)

4. prizor.

(Valvasor prihiti.)

Gregorijanec.

Kaj se vendar mudiš? Kje imaš gonjače? Poglej nesrečo!

Valvasor

(se skloni k Erazmu.)

Erazem, kaj ti je? Nesrečnik! (Pogradi mu čelo.)

Erazem.

Kako me boli! Oh prenesite me na mehko posteljo!

(Gregorijanec in Ložan se menita.)

Valvasor.

Erazem! Že pletó nosila gonjači in logarjeva. Précej bo vse gotovo. Od katere strani je prišel strel? Ali ne veš? Vidiš, to je imenitno vedeti.

Erazem.

Če prav sodim, od té. (Pokaže proti koči.) A prišel je hitro, kakor blisek z nebá. Potem se je sprožila še moja puška.

Valvasor.

Hvala Bogú, da srečno. To je storil so-vražnik. Bog mu odpusti veliki greh! Vse pozvemo. A sedaj pusti to misel, Erazem, da ti srd ne rani tudi srca. Le miren bodi! Poglej, nosila so že dopletena.

5. prizor.

Prejšnji. Katarina in Grajan. Lokvanec. Oberč. Hlapec.

(Položé nosila na tla.)

Valvasor.

Počakajte! Previdno! Vzdignimo ga vsi in polagoma! (Vzdignejo ga na nosila, ranjenec nekaterikrat zaječi.)

Erazem.

O, hvala vam! Lepó ste me vzdignili. Pre-nesite me sedaj na gorko.

(Valvasor in grajski hlapec ga vzdigneta in neseta v kočó. Katarina in Grajan za njimi.)

Gregorijanec (Lokvancu).

Kdo je streljal?

Lokvanec.

Bog vé, jaz ne.

Gregorijanec.

Vidvá tedaj nista bila ob naši strani?

Oberč.

To je gotovo. Zato smo gonjači.

Ložan.

Iz tega ljudstva boš prokleta malo zvedel.

Gregorijanec.

Od nas ni torej nihče streljal. Iz neba strel tudi ni prišel. V gozdu nismo videli nikogar razven sebe in vaju. Torej —? (Stopi bliže k Lokvancu.) A —?

Lokvanec.

Gospod, kaj mislite?

Ložan.

Ali vidiš, ali čuješ? To ti znajo!

Lokvanec.

(Z resnim poudarkom.)

Gospoda, jaz vprašam, kaj mislita?

Gregorijanec.

Kaj misliva? Ali ti nisem povedal?

Oberč.

(Hitro.)

Nas imate na sumu. Po krivici na sumu. Toda prosim pri živem Bogu, izbijte si ta sum iz srca za vselej.

Ložan.

Takó torej, takó torej! (Glasno se smeje.) Hitro se menjamo. Kmetje zdaj nam zapovedujejo, ne mi njim. Še suma ne smeš imeti. Ali si čul, Štefan? (Rohnèč proti obema.) Kdo mi sme prepovedovati misli? Káj? — psi!

Lokvanec.

(Mirno.)

Misli prepoveduje Bog, besede pa tudi mi, ako natolcujejo. Ali ne poznate osme božje zapovedi?

Gregorijanec.

Môlči! Ti naju ne boš učil! (Stopi prav blizu k njemu, a Lokvanec odstopi.)

Oberč.

Lokvanec, midva sva storila svojo dolžnost. Prosim te, idiva!

Ložan.

Nikamor, dokler vas hočemo rabiti! Tukaj ostanita! Stvar mora priti na dan še danes, précej, tukaj . . .

Oberč.

Ako nas rábite, povejte nam delo! Psovanja nečeva čakati.

Gregorijanec.

Le potrpite, prevzetne duše! Še drugače se vam bo godilo, kakor doslej. Predobro vam je. Zato ste tako oholi. Saj vam že izbijemo vašo upornost z bičem, z gladom . . .

Lokvanec.

(Odločno.)

Jaz idem. Oberč, pojdi z menoj! (Prime za puško.) Tudi mi smo ljudje. Pravica zaspi včasih, a se zbudi jačja, kakor poprej. Pojdiva! (Odide; spremljajo ju zaničljivi pogledi Ložana in Gregorijanca.)

6. prizor.

Prejšnja. Valvasor.

Valvasor.

Kaj je bilo?

Ložan.

(Gleda za odešlima.)

Jaz bi glavo stavil, da nista nedolžna pri tem. Prihuljeno, prikrito ljudstvo!

Valvasor.

Kakó? Ménita se o kmetih. Da bi ona dvá . . . Ne, ne! Tako hitro ne smemo soditi. Več previdnosti jima pač prisojam.

Ložan.

Nò, nò! Videli bomo. Vse pride na dan, kar se zgodi, včasih še kaj takega, kar se ne zgodi.

Valvasor.

Tako sem sklenil: Vidva pojdiva na Rako in povejta gospé Barbari — toda oprezno, da se preveč ne ustraši. Boljše je tudi, da ga ne

pride takoj pogledat, ker bi ga z jokom vznemirila. Jaz ostanem čez noč pri njem. Jutri ukrenemo nadalje. Zdravstvujta! Ali se vrneto domov? Vidimo se kmalu pri meni. (Odide.)

Ložan.

Ta mož bo toliko časa miril in tolažil in zlepa ravnal, dokler ga bridka izkušnja ne pouči. Pojdi! Povedati ti hočem, kaj sem včeraj zvedel o sóseshkih kmetih. V Tahijevi koži ne bi bil rad. (Odideda.)

*Zavesa pade.***7. prizor.**

Erazem. Katarina. Gražan.

Erazem.

(Sedi ne postelji.)

Poslušaj me! Ko pride prvič pater Iz Krškega na Rako maševat, Ti bodeš počastila Božjo Mater, Popevat moraš priti k nam na grad. Kakó donéčen je in mil tvoj glas! Poslušal sem te včeraj, ko si pela Pred hišo — o zapoj še tisto pesem!

Katarina.

Jaz pač ne znam lepó zapeti, vi Vse lepše petje ste na svetu čuli.

Erazem.

Dovolj je, da tvoj glas ugaja meni. Poslušal bi te zmerom, zmerom — torej!

Katarina.

A katero naj zapojem? Znam jih več.

Erazem.

Ki pela si jo včeraj. Prosim, Katarina.

Gražan.

Kako se daš prositi, moja hči! O, petja glas, nebeški dar je to, V tolažbo nam podarjen in veselje. Na svetu žlahtnega srca ne najdeš, V katerem ni napetih sladkih strun. Naj samo poje ali sliši petje, Vsekdar zazibljejo se rahle strune In milo stresajo čutila v srci.

Katarina.

(Zapoje.)

O Marija, naša mati,
 Zêmlje in nebés gospá:
 Tebi v slavo žarek zlati
 Sije z jasnega nebá.
 Tebi v čast šumlja studenec
 Skozi mirni senčni les,
 Tebi vije pómład venec
 Iz cvetic in iz peres.
 Ti si v milosti Njegovi
 Med ženami prva hči,
 Naj slavé Te vsi rodovi,
 Kar na svetu jih živi.

Erazem.

(Gleda jo molčé.)

O Katarina! Jaz te zahvaljujem.
 Le žal, da bliža se ločitev grenka.

Katarina.

Jaz čujem glas gospé od zunaj.

Erazem.

Zatorej pravim: bliža se ločitev.

8. prizor.

Prejšnji. Barbara. Dizma.

Barbara.

(Poljubi sinu čelo.)

Moj sin, kakó je?

Erazem.

Dobro, draga mati.

Barbara.

(Mahne z roko; drugi odidejo v čumnato.)

Prišla sem danes pó-te, moj Erazem,
 Da se povrneš v grad. Saj pojdeš lahko.
 Sicer sem vzela oskrbnika s sabo,
 Da bi pomogel —

Erazem.

O, ni treba, mati,
 Že hodim sam ob palici po sobi.

Barbara.

Ves čas najrajša bivala bi tukaj
 In sama stregla — kmet ne zna ničesar —
 A ni mi bilo moči. Vsako uro
 Imam opravkov sitnih in kočljivih.

Erazem.

Čemú ta skrb! Nikdár ne bodem tožil
 O tej postrežbi. Rečem ti celó,
 Da bi ostal najrajši tukaj dalje.

Barbara.

Erazem, ti ne veš, kaj se godi.
 Ob Sósedu je zbrana vojska kmetov.
 Pri nas je tudi kmet ohol, uporen.
 Bojim se tajne zveze vseh tlačanov.
 Že to je dosti vzroka, da odideš
 Pod varno streho k materi domov.
 Od srca sem hvaležna Valvasorju,
 Da je ob tebi čuval teden dnij.

Erazem.

Saj pojdem. Ali nekaj te še prosim:
 Téj deklici bi rad se sam zahvalil
 Za nje ljubezen in pazljivo skrb.
 Jaz sam. — Povedal bi ji nekaj rad,
 Kar mi leži na srci.

Barbara.

Kaj bi bilo?

Erazem.

Vse ti domá povem natanko, mati;
 Saj nisem nikdar nič pred tabo skrival.
 Zato mi danes željo to izpolni!

Barbara.

Kar hočeš, sin, in kakor hočeš.
 Zakaj bi se upirala željam
 Jedinega mi sina? Le govôri,
 Erazem, le govôri! Potlej pojdeš
 In se ne vrneš več na kraj usodni,
 Kjer se je nekdo nad teboj osvetil. —
 Deklina, hé! Kakó ji je imé?
 Zahvali jo! Jaz dar pripravim zanjo.
 Če hočeš ti, prekrasen dar od tebe.

(Odide.)

9. prizor.

Erazem. Katarina.

Katarina.

Gospod moj, kaj želite še?

Erazem.

Premnogo.

Ti bodeš čula nekaj zdaj od mene,
 Tegà ne slutiš, in slutila nisi —
 Dà, morda niti v sanjah sanjala. —
 Beseda se mi gnête v grlu. — — Težko
 Povém in vendar moram vse razkriti.

Katarina.

Gospod! Povejte! Jaz poslušam pazno.
 Kaj meni bi imeli razodeti
 Takó posebnega, da me osupne?

Erazem.

Najprvo moram strgati zaveso
 Med nama vso od vrha k nizkim tlòm.

Pozabi, Katarina, kaj sem jaz,
Da sem grajščak bogat in plemenit,
Da sem gospod očetov, tvoj gospod;
Pozabi in si misli, da sem človek,
Kateremu je Bog srcé podaril —
Srcé človeško, kot je vi imate.
Povej mi, Katarina, ali misliš,
Kar hočem, ali moreš pozabiti
Za nekaj časa mojega stanú,
Za nekaj časa zdaj — potem za vedno?

Katarina.

Zakaj naj to pozabim, moj gospod?
Vi ste bogat grajščak in naš gospod.
A ste seveda tudi človek, ne-li,
Kot mi, ki nosimo srce čuteče?

Erazem.

Z odgovorom sem tvojim zadovoljen.
Zató ti lahko zdaj povém, kar čutim.
A ti odprí posluh, odprí srcé,
Ker v meni govori odslej srcé.

(Prestane.)

Ko prvikrat sem videl tvoje lice,
(Ob lanskem lovu je bilò, ti veš),
Tedaj me je pogrelo v dnò srcá.
Ne vem, zakaj, a meni se je zdelo,
Da se pretaka v tebi modra kri,
Da lahko bila bi najlepša knežnja,
Kar jih sedi po zémeljskih prestolih.

Katarina.

Gospod, ne dalje! Vi ste bolni še . . .
(Povesi obraz.)

Erazem.

O, rekel sem: pozabi, kaj sem jaz.
Če je kaj bolnega na meni še,
Srcé je bolno, vse telo je zdravo.
Naj dalje govorim! Ta prvi hip
Osupnil sem, obstal samó očaran,
Za tem nedolgo zopet te pozabil.
A kmalu mi je pred oči začel
Hoditi lep in mil in ljub obraz,
O lep, kot zlato solnce na iztoku,
O mil, kot luna v jezero vtopljená,
O ljub, kot rosen cvet ob rujni zarji.
In meni se je svet ob njem pomlajal,
In v meni tajala so se čutila,
Kot bréznov sneg pod toplim solnčnim
žarkom.

In jaz sem v kratkih dnéh postal ves drugi.

(Prestane.)

A ko sem se prebudil iz omame,
Ki v nji sem plaval, kakor nezaveden,
Tedaj železna pest razuma v glavi
Udari lepo lice in odžene. — —
Jaz upam, Katarina, da me úmeš.
To lice, Katarina, nosiš — ti.

Katarina.

Besede umem, ali vas ne umem.

Erazem.

In zopet se je prikazalo lice,
Ne le pred moje dúševne oči —
Usoda dobra ali zlá, ne vem,
Hotela je takó, da bivam tukaj
Nad teden dnij, da tvoj poslušam govor,
Tvoj pevski glas, tvoj jasni smeh iz srca,
Da gledam gibke roke in prijazni
Pogled, ki plava v njem vsa duša tvoja,
Najblažja duša . . .

Katarina.

O gospod, molčíte!
Boli me vaša prevelika hvala.

Erazem.

(Prime jo po majhnem premoru za roko.)

Dovolj je besedij. Povej mi zdaj,
Deklè najljubše, sámó in odkrito,
Povej, če hočesh biti mi družica,
Soproga, sklenjena z menojo do smrti?

Katarina.

Gospod! Resneje govorite! Prosim.
Takó lepó ste govorili vedno —
Kaj šalite se z déklico ubogo?

Erazem.

Takó slovesno in globoko-resno
Iz hrama svoje prave, lastne duše
Povedal sem ti te besede zdaj,
Da je zamé slovesnejša jedina
Molitev. O, veruj mi, Katarina!

Katarina.

Če resno govorili ste zarés,
Resnejše mislite še zdaj na tó,
Kakó preženete iz srca čustvo,
Ki lahko vas onečasti pred svetom.

Erazem.

Onečasti? Povej, zakaj! In mene?
Pred kom na svetu, ki le um imá?
Kdo more srcu zapovedovati:
To čuti, onega ne čuti! Déj!
O Katarina, prosim te, pozabi,
Pozabi, kaj sem jaz! Od tega časa
Zaté gorim, záte storim, kar hočesh.
In ti se me ne boj! Ta žar, ki mene
Razgreva zdaj, takó je čist, kot vroč.
Mar sem zató ljubezni vreden mánj,
Ker sem po rodu višji? Dobro vém,
Da ravno rod med nama dela prêpad.
A jaz ga prekoračim lahke duše.

Le kratek čas mi je odsojen tukaj.
Povej mi, Katarina, ali čutiš
Vsaj iskro spoštovanja záme? Reci!

Katarina.

(Potegne svojo roko iz njegove.)

Gospod, jaz ne verujem, ker ne morem.
In ko bi vam verjela, kje bi mogla
Na to vprašanje sama odvrniti
Vam samim, précej —? oh, saj ne verujem.

Erazem.

Jaz ne zaslužim tvoje neprijazni.
A bodi. Danes več ne bom govoril;
Pokažem pak ti kmalu, v prvih dnéh,
Da govorim resnico, kakor čutim.
Ne mine jedna ura, in domá
Razkrijem to, kar tebi sem razkril,
Še svoji materi. Zdaj lahko več,
Da resen je in trden moj namen.

Katarina.

O Bog! Iz tega vzide zlò. Molčíte,
Kot bodem jaz o tem na vek molčala.

Erazem.

Ne boj se hudega! Preveč poznam
Ljubečo svojo mater. Trdno upam,
Da vse dovoli, kar me osrečí
Največje zlò pa záme ti pripraviš,
Če mi zapreš srcé, nad vse najdražje.
Podaj rokó, prijazno me poglej.

(Seže ji v roko.)

Ne srdi se namé, saj nisem nikdar
Najmanjega ti storil zlá. Zdravstvuj!
Jaz moram iti. Katarina, z Bogom!

(Nekaj časa molči.)

Nobene mi besede ne privoščiš?

Katarina.

Zdravstvujte, srečno se vrnite
Domov. Jaz se ne srdím nič na vas.

Erazem.

Vsaj to! — Ohrani Bog te, Katarina!
(Odide na levo iz kočé.)

10. prizor.

Katarina.

(Nekaj časa molčé strmi za odešlim Erazmom, da
ne opazi oskrbnika, ki je v tem stopil na prag
čumnate s tajnim smehom.)

Oh boljše, da je šel. — Nekam čudno mi
je bilo vedno ob njem. — Njegovo žareče
oko . . .

(Tedad zaropota nekdo na okno, da se odpreta
linici, in moški glas se začuje):

Hè, Katarina! Le takó naprej! Drugič po-
merim boljše.

Katarina.

(Zgane se in prestraši.)

Kdo je? Kdo —? Moj Bog! (Ugleda Dizmo,
oskrbnika.) Vi ste še tukaj? Ali ste čuli? Bog!
Kako sem se ustrašila!

Dizma.

Kaj bi se ne! Saj sem se jaz tudi.

Katarina.

Gospod je odšel.

Dizma.

Zató sem hotel tudi jaz iti. Preje vaju nisem
hotel motiti. Starec pak je zaspal v čumnati.
Blázena starost!

Katarina.

Še sedaj se vsa tresem. Ali ste slišali tudi
besede?

Dizma.

Vajine? Sem. Nehoté, ker sem molčal ob
dremajočem očetu. Pa tudi te besede sem slišal,
ki jih je nekdo skozi okno vrgel. Prav pri-
jazne niso bile zate, kaj, Katarina? Saj si glas
spoznala, ne?

Katarina.

Kdo bi bil? Takó hitro je odšel.

Dizma.

I nò. Andrej Lokvanec je bil iz Zalesja.
Ali ga res nisi spoznala po glasu?

Katarina.

Andrej je bil? Res je. Bil je Andrej. A kam
je izginil?
(Gre iz kočé in jame klicati: Andrejec, Andrejec!)

Dizma.

Ne vem, ali res ni vedela, kdo je bil. —
O ti pet narisanih vragov! -Te besede! „Po-
merim boljše.“ O tristo gozdnih škrtov! Kaj
pa to? Meni, meni se zdi . . . (Udari se po
čelu.) Kaj pa — — o kleti Andrej, kaj si zinil?

Katarina.

(Vrne se boječe.)

Nikogar ni. Morda ni bil Andrejec. Ta bi
prišel gotovo k nam.

Dizma.

Ali si čula besede, Katarina?

Katarina

Jaz ne vem, kaj je mislil. Tudi čula ga
nisem dobro, ker je prišel tako nenadoma.

Dizma.

„Hè, Katarina, le takó naprej! Drugič pomerim boljše!“ — Te besede je izrekel. In kaj je mislil reči? Ali naj ti razložim?

Katarina.

(Zmedena.)

Jaz ne vem. On je takó nagel.

Dizma.

Zares nagel. Kaj je zinil fant! Zlodej, še meni ni všeč, da sem ga slišal. „Drugič pomerim boljše.“ Torej jedenkrat je meril in slabo. Na koga bo meril, oziroma je meril? Na koga drugega, kakor na tistega, ki mu hodi v zelje, in to je, to je Erazem plemeniti Bela. In koga je zadnjič nenadoma od strani zadel strel v nogo? Erazma, našega mladega gospoda. Katarina, ali prav razlagam?

Katarina.

(Razburjena.)

Ne, tega ni mislil. Tega ni storil. Ne, nikdar ne. Bog, kaj mislite! Vi ste krivični, vi natolcujete. Ne, ne, ne...

Dizma.

Počasi, deklè! Kaj bom zavijal! Jaz sem blag človek. Ako mi te besede znaš drugače razložiti na kakoršen koli način, jaz odstopim précej od svoje sodbe, ker sem blag človek.

Katarina.

Kaj jaz vem, kaj je mislil! Pové naj mi sam, odkritosrčno...

Dizma.

Ako ti stokrat pové in vselej drugače ali vselej jednako, mene ne prepriča in ne prepriča, da bi drugače mislil, kakor je govoril in celó kar jasno govoril. Te besede naj čuje katerikoli sodnik na zemlji in vse izgovarjanje in zagovarjanje ga ne reši obsodbe. Jaz tebi tega ne privoščim, ker sem blag človek, a zato tudi resnicoljuben.

Katarina.

(Poljokaje.)

Potem ga ne zatožite! O prosim vas, ne pahnite ga v nesrečo. (Prime ga za obe roki.) Gospod Dizma, kakor se Bog prosi, ne zatožite ga!

Dizma.

Kaj bi ga tožil! Ne bom ga tožil in ne, Katarina, ker sem jaz sila blag človek in záte, záte bi že celó storil vse.

Katarina.

Stokrat vam zahvala! Bodite takó dobri, usmiljeni! Gorjé njemu, ko bi o teh besedah kdo zvedel. Oh, zato molčíte, dobri gospod Dizma!

Dizma.

Samó nekaj bi rad povprašal. Saj upam, da mi boš že povedala odkrito. Preje sem slišal nekaj sladkih, prav prijaznih in pa resnih besedij, ki jih je govoril gospod Erazem s teboj. Sicer pa nisem vlekel na ušesa, ker to sem jaz vedel že preje, da mu ti ne moreš iz glave in srca. Torej, kaj pa in kako ti misliš ž njim? Vidiš, jaz bi to silno rad vedel, ker sem tebi in njemu zeló naklonjen in bi rad kaj pomagal vmes, ko bi se dalo. Prav rad, ker sem dober človek.

Katarina.

Oh, kaj mislim? Nič ne mislim.

Dizma.

Ne, ne takó. Kaj bi tisto! Nekaj že misliš, saj nisi brez glave. In jaz menda tudi smem slišati, saj sem bil ravno preje dobri gospod Dizma.

Katarina.

Saj veste, kdo in zakaj je preje trkal na okno.

Dizma.

Seveda mi je znano. Toda — kdo te ume — ali ti Erazmove besede res niso segle prav nič do srca? O Katarina, o Katarina, nikar se ne igraj, nikar ne odpahni od sebe sreče, ki le malokomu tako smehljaje roko ponuja, kakor tebi. Vidiš, gospod Erazem te ima rad, čez mero rad in ima najblažji namen s teboj. Pomisli samó in pred vsem, kako je on bogat! Na Ogerskem ima grajščine in posestva. Tukaj mu prinašajo leto in dan polje in vinógradi...

Katarina.

Gospod Dizma, kaj je meni do bogastva. Moj oče pravijo:

Kaj je meni cársko blago,

Ako nimam, kar je meni drago!

Sámo bogastvo me nikjer ne oslepí, preje odvrne.

Dizma.

Ti delaš krivico sebi in njemu. Takó blagih src še ni utripalo mnogo na Raki, kakor Erazmovo, čuješ?

Katarina.

Ali sem kdaj to tajila? Ali nisem bila in sem še polna prijaznosti proti gospodu? Ali ne priznavam povsod glasno, da ima sočutje z ubogim kmetom? Kaj hočete torej od mene še vedeti, gospod Dizma?

Dizma.

Vidim, da se ogiblješ mojemu vprašanju. Čemú bi dalje izpraševal? A nečesa te hočem vendar opomniti in to s kratkimi besedami v globok premislek. Dvoje življenje se odpira pred teboj. Katero boš izbrala? Prvo ob strani viteza, bogatina, blagega Erazma, drugo ob strani kmeta, ubožca, zalaznega Andreja. Kdo ti je ljubši? On, ki te odkrito ljubi, ali on, ki bi skoro postal — morilec.

Katarina.

Moj Bog! Vi me ubijate, pretezate ...!

Dizma.

Še nekaj! Katarina, kolikor jaz poznam svojega gospoda, on ne odneha nikdar in za nič, da to doseže. Povedal sem. Molčal bom o Andrejevih besedah, ker sem blag človek. Ti pa — vóli! (Odide.)

Zavesa pade.

Najmlajši mojster.

(Povest iz leta 1608. — Spisal Velimir.)

(Dalje.)

XVI.

Najmlajši mojster Matija Žlebnik pač ni slutil, da se je vicedomu Kobenclju jako prikupil ob procesiji sv. Rešnjega Telesa. Potrpežljivo je opravljal tudi nadalje svojo zadrusko službo in pridno vrtel usnje in podplate v svoji delalnici. Pri magistratu ni imel posebnih poslov razven navadnih sej, le mladostnega Suhca imetje je oskrboval in pri zidanju nove kapucinske cerkve je zastopal koristi mestnega magistrata.

Tem več pa je mislil tiste čase na svojo Suzano. Odslej ni bilo več posebnih ovir, ki bi bile zadrževale zaželeno ženitev. Urediti je bilo treba le gospodarske in ženitvene stvari. S posredovanjem svoje neveste je prodal hišo Mihajlu Deutschu, Tramterica pa je napovedala pri pekarski zadrugi svoj odstop. Sklenila je, ne se več pečati s pekarskim obrtom. Sicer ji je prigovarjal oče Lichtenberg, naj še ostane v pekarski zadrugi, toda Suzana je bila še vedno svojeglavna ženska, in kar si je utepla v glavo, izbil ji ni niti mojster Matija. Tudi njemu ni bilo po godu, da je Suzana tako hitro odpovedala obrt; vendar je umeval sam, da dveh obrtov ne bo dolgo mogoče voditi. Ko bi bila Suzana resnico govorila, povedati bi bila morala Matiji, da je slaba pekarica, dasi je bila dobra hišna gospodinja. Morda bi se bil Suzani pomočnik Mihajlo kaj bolj prikupil, ako ne bi bil tako vsestransko skop in grabežljiv. Uvidevala je, da ji je vse slano zaračunal, in odtoč njena mržnja do velikega pomočnika. Zato ni hotela nič slišati o ženitvi z Deutschem. Sicer je bila Suzana varčna gospodinja, toda umazana ni bila in nastopila je pred svetom vselej lepo in dostojno.

A še nekaj je nosila vdova Tramterica v svoji glavi. Njeno srce je bilo navezano z vso silo na vdovca Žlebnika, ne pa na njegov

črevljarski obrt. Sicer so bili črevljarji takrat bolj čislani med obrtniki kakor dandanes, toda Suzani je bolj ugajalo pustolovno življenje kranjskih plemenitažev, kakor enakomerno meščansko gibanje. Ko je občevala še z luteranskimi predikanti, imela je čestokrat priliko pogledati bližje plemenitaško življenje. Kot bogata, lepa in omikana meščanka je začarala srce in glavo marsikateremu razposajenemu plemenitniku. Zato se ne čudimo, ako je vdova Tramterica nekaj dnij po prazniku sv. Rešnjega Telesa prosila za sprejem pri vicedomu Kobenclju.

Nimamo sicer natančnih podatkov, kak razgovor se je plel med vicedomom in vdovo Tramterico, pač pa je vedel vicedomski sluga povedati, da je bil Kobencelj sila prijazen ter jo je smehljaje odpustil.

Kmalu potem je dobil mojster Žlebnik povabilo, da se mora zglasti pri vicedomu radi mestnega zemljišča, na katerem se je zidal novi kapucinski samostan. Kot mestni svetovalec je moral mojster Matija braniti pravice magistrata proti škofu Tomažu. Silno težko mu je bilo, ker ni maral ravnati proti škofijstvu, tem manj, ker mu je bil hvaležen tudi za osebne dobrote. Premišljeval je, kaj bi ukrenil? Toda ni si dolgo belil glave. Zatekel se je, kakor vselej, tudi sedaj k svojemu prijatelju.

„Stvar je taka“, začne mu pojasnjevati škofov kapelan. „Zemljišče je magistrat radovoljno odstopil očetom kapucinom. Ni pa bilo govora o tem, kdo plača pri tem odpisnino in druge troške. Prevzvišeni ni dvomil o tem, da magistrat poravna tudi malenkostne troške, ker se je pokazal velikodušnega v daru samem. A sedaj neče sodnik o tem nič slišati. Najbrže ga je Weiss nagovoril, saj veš, da bi ta rad ponagajal škofijstvu, odkar ni mogel vriniti tebi svoje hčere. Sodnik Amšelj pa se hoče maščevati nad vicedomom.“

Za pravdo in srcé.

(Tragedija v petih dejanjih iz časa kmetiških uporov l. 1573. — Spisal Anton Medved.)

Drugo dejanje.

1. prizor.

(Logarjeva soba).

Grajàn, Katarina.

Grajàn.

Težak je čas za kmeta, kot nikdar
 Doslej, kar meni sveti luč življenja.
 Živali nemi ne godi se slabše,
 In sužnikom poganov nekedanjih
 Ni trje šlo, kot gre ubogim kmetom.
 Kaj še imamo svojega? Ničesar.
 Ni zemlje, da bi dom postavil svoj,
 Ni časa, da bi delal záse kaj,
 Ni prava, ni sodnika, nič, níkjer . . .
 Mi smo teló samó boleznó, gnílo,
 Iz ktereга sesá pijavka kri.
 Gospódi je žíval najmanjša več
 Veljavna, kot smo mi, ki smo ljudje.
 Oh, ali nekđaj vendar je bílò
 Drugače, vse drugače boljše, lepše;
 Teh boljših časov pomnim tudi jaz,
 Dasi ni moja starost tolika;
 Za delo smo dobili svojo plačo,
 In kadar smo izpolnili dolžnost
 Gospódi svoji kot podložni kmetje
 Z denarjem, ali z delom, ali s čim,
 Bih smo prosti zopet in veseli.
 A zdaj teží naklada za naklado,
 Za davkom davek, tlaka podvojena
 Na kmeta, jarem, ki je neprenosen.
 Nikjer pomoči, brez tolažbe, upa
 Trpeti in trpeti, Bog pravični!
 Prehúdo je za stan, ki je potreben
 Kot drugi vsi stanovi in še bolj —

Katarina.

Andrejec mi je pravil oni dan,
 Da cesar sam se hoče potegniti
 Za tlačene ratarje. Ali ne?

Grajàn.

Beseda in dejanje — dve reči.
 Od kod prihaja neki zdaj pomoč?
 Kdo brani nas in kdo nam sodi pravo?

Kdo pregleduje po gradovih bukve,
 V katerih je zložena stara pravda?
 Kar se grajščaku zdí, velí, dobí
 Od kmeta. Kdo naklade nam nadeva?
 Mar vemo? A plačujemo jih vendar.
 In kazni za prestopke kdo nalaga?
 Grajščaki, kakoršne hoté sami.
 Nihče ni z nami na vesoljnem svetu,
 Če Bog nad nami ni. Usoda trpka!
 Na Turškem bil sem rob. Z žaréčim ostnom
 Iztaknili so mi oči sovragi.
 Sto drugov z manoj je tedaj vihtelo
 Neštetokrat svoj ostri meč za dom:
 In vendar, ali morem reči danes,
 Da imam dom, svoj dom? In drugi,
 Kar je še živih, morejo li reči,
 Kaj in kogá pred Turki so branili?
 Tovorna smo živina za grajščake.
 In, Katarina, meni le verjemi,
 Da naju tù pusti samó Erazem
 In ne njegova srepa mati. Védi!
 Med slabimi je on še najmilejši.
 Le žal, da vodi mati grad, ne on!

Katarina.

Oh, kadar me opomnite slepote,
 Na svojo mater zmislím se tedaj,
 Ki nikdar nisem je poznala, oče.

Grajàn.

Bog bodi njeni duši milostiv!
 Za strašno smrt jo odškoduj na nebu!

Katarina.

Za strašno smrt? Moj oče, kaj je to?
 To čujem prvíkrat. Za Boga, káj?

Grajàn.

Sekira turška jo je k tlóm podrla.
 Povem naj končno ti, ker si odrasla.
 Jaz sem ubranil tebe, šibko dete,
 Ker sem te skril v podstrešje v kup senà.
 Ujet sem bil, a še o pravem času
 Naznanil sem nekómu, kje si skrita.
 On te je rešil; a čez leto dan
 Pri Zagrebu odrešen sem te našel

Domá spet zdravo v vasi pri Lokvancu.
Lokvanec, ded Andrejčev, je takrat
Z menoj uklenjen v tihi noči zbežal.
On vedel je zaté, on te je rešil,
Ohranil meni za večer življenja.
Bodiva mu hvaležna jaz in ti!
Že davno ga pokriva črna zemlja — —

Katarina.

(Pokrije lice.)

Uboga mati, jaz velikrat molim
Za njó. Bog plačaj jo za vsako zlo!

Graján.

Trpljenja dosti že sem jaz okusil,
In vendar sem vesel, Bogú hvaležen,
Da ímam tebe vsaj ob svoji strani.
Sicer bi tudi jaz najbrže spal
Pod zemljo, kjer vrstniki moji spé.

2. prizor.

Prejšnja. Dizma.

Dizma.

Dober dan, Katarinica, dober dan oče, Gra-
ján! Mir vama bodi! Da bi vama srečo pri-
nesel moj prihod!

Graján.

Hvala Bogu, tudi samá sva srečna.

Dizma.

Kakó je, deklè? Nekamo upála se mi zdiš.
Seveda, mladi ljudje! Kaj pa sesti mi ne bodeš
rekla? Glej jo, prijaznost neprijazno!

Katarina.

Ako želite, lahko sedete. Navadno pri nas
stojé opravite.

Dizma.

Danes bi pa skoraj sedel, ker je popravek
važen in utegnemo kaj zakasneti.

Graján.

Važen popravek? Vi vzbujate radovednost.

Dizma.

Da, da, važen popravek in pa siten; vidva
ne vesta, kako siten.

Graján.

Vaši doslejšnji opravi so bili zmerom sitni
za vas in naju. Dovolíte mi te besede! Res
sitni, odkrito govorim.

Dizma.

Ni tako hudo menda! Danes hočemo priti
do nekega konca, ker meni samemu se že toži
hoditi v jednomer iz gradu semkaj. Katarinica,
le poslušaj!

Katarina.

Začnite torej! Jaz poslušam. Čim preje za-
čnete, tem preje končate.

Dizma.

Saj se vama ni treba tako nevedna delati.
Saj vesta, kaj hočem povedati, prav za prav
vprašati in zvedeti. Moj in vajin gospod Erazem
še jedenkrat in zadnjikrat vpraša tebe, Kata-
rina, če hočeš priti na grad. Oba lahko ver-
jameta, kako blag namen ima s teboj, dekle,
kako lahko osreči tebe in očeta. On sam bi
prišel, a pravi, da je že sam toliko govoril s
teboj, da prav lahko veš, kaj misli in kako
gorko te ljubi.

Graján.

Jaz sem rekel in zopet rečem, da ne. Ali
ni to dovolj?

Dizma.

Jaz pa vaju prosim v imenu svojega go-
spoda, da ga nikar ne žalita in nikar ne po-
dirajta njemu in sebi sreče. Dobro vama želim,
ker sem blag človek. In ko bi jaz tudi naj-
manje slutil, da nima gospod tako lepih na-
menov, kakor govori, jaz bi vama prvi sve-
toval: nikar! Zatorej premislita, premisli zlasti
ti, Katarina, kaj izrečeš z besedico: ne! Ti od-
ločiš, oče lahko samo svetuje.

Katarina.

Povídala sem mu prvikrat to, kar mu še
danes odgovarjam. Ne verujem. In ko bi tudi
verovala, kako naj grem iz borne, a ljube mi
domače kočé na grad med ptujce, med ptujce
po krvi, oh, in še bolj po srcu. Ob svojem
očetu sem bila, sem in bom srečna. Ali pa
bom tudi ob strani bogatega plemenitaša?

Graján.

Čemu govoriš? Jaz sem rekel in zopet rečem,
da ne. Pustite naju živeti mirno v nizki koči,
gospod pa naj si izbere na visokem gradu po-
nosno plemkinjo. Med nami zija prepad, ki ga
ni izkopala sama kri, temveč sila, ki nas tla-
čane biča.

Dizma.

Ali pa vesta, da je vitez Erazem tudi vajin
gospod, ki vama dobro hoče, ali vama tudi
lahko zlo stori, kaj?

Graján.

Veva, dobro veva. In kaj nama more storiti?

Dizma.

Oče Grajàn! Rečem vam, vi ste predrzni. In da vas sliši gospa na Raki, kdo vé, kako bi se vam godilo.

Grajàn.

Kako? Še jedenkrat rečem, kaj nama more storiti gospa, Dizma?

Dizma.

Zapodi vas lahko iz koč, ki je njé last. Ali veste?

Grajàn.

To bi ona storila? Mogoče. Dandanašnji je vse mogoče.

Dizma.

Katarina, s teboj pred vsem govorim. Še jedenkrat te resno in ljubeznivo vprašam: Ali res ne maraš vsprejeti ponudbe? Zarotim te, da ti bo še žal. Jaz ti želim dobro.

Katarina.

O, gospod Dizma! Kako težka vprašanja mi dajete in hočete, da bi vam précej in jasno odgovorila!

Dizma.

Kakor hočeš, meni je dosti. Doslej je bil opravek važen, odslej bo pa siten. Imam povelje, da vaju zapodim iz logarjeve koč, kamor se naseli nekdo drugi. In ker ste zlasti vi, Grajàn, tako uporni, rečem vama, da imata précej zapustiti ta dom, še nocoj.

Grajàn.

Takó! Takó! Usmiljeni ljudje!

Katarina.

(Proseče.)

Moj Bog, kdo je to ukazal? Oče, oh, saj ne pojdemo. (Prime očeta za roko in joka.)

Grajàn.

Sedaj veš, kam bi šla, sedaj čutiš. Midva pojdeva, Dizma, ali nocoj še ne! Lepo službo imate. Há, svojo milo hčer takim neusmiljencem v roke!

Dizma.

Môlči, starec! Ti si kriv nesreče svoje hčere. Ti sam.

Grajàn.

Jaz jedini imam oblast nad njó. Nikdar, nikdar, ponavljam!

Dizma.

Ná, stari jeziki! (Udari ga z bičem.) Ali boš molčal ali ne?

Katarina.

O gospod, o gospod, pustite očeta!

Grajàn.

Tako! Ti tepeš starca, ki je toliko na svetu prebíl, ki je gradu toliko let zvesto služil. Sramuj se!

Dizma.

Môlči! Pravim! Kdo je tukaj gospod? Sicer te ošinem še jedenkrat z dvojno močjo! (Zavzdigne bič.)

3. prizor.

Prejšnji. Andrej.

Andrej.

(Pride nenadoma, skoči k Dizmu in ga z rokama prime za roki.)

Stoj! Kaj delaš tu? Ali si človek, da tepeš starega moža?

Dizma.

Pusti me! (Brani se, a se ne more iztrgati.)

Andrej.

Preje te ne izpustim, dokler ti ne izpustiš biča. Ali te moti vrag, da pretepaš starost? Sram te bodi!

Grajàn.

O, Andrejec, Bog te je prinesel. Tepel me je brezbožni človek. (Joka.)

Andrej.

Izpusti bič, sicer te stisnem, da ti zapokajo vse krivične kosti. Ali boš izpustil!

Dizma.

(Izpusti bič iz rok.)

Čakaj, mladenič! Ako bi ti vedel, kar jaz o tebi vem.

Katarina.

Moj Bog! Gorjé, Andrejec, umiri se! Ti si jezen.

Andrej.

Ali naj molim ob taki pošasti?

Dizma.

Le počasi, fant! Ne bodi najedenkrat tako prevzetan! Čakaj no! Jaz sem preblag človek. Ti, Andrej, kmet iz Zalesja — —

Katarina.

Oh, saj je dobro, oh, saj je dobro . . .

Dizma.

Nič ni dobro. Slabo je zate, še bolj pa za tebe, Andrej. Ti si kletó neumno ravnal, da si me pestil. Kaj je tebi mari, kar imam jaz z ljudmi?

Andrej.

Hôdi strani! Opravi si za danes. Da se ti kaj hujšega ne zgodi . . .

Dizma.

Ne, ne, tako hitro ne grem. Čakaj, da k sapi pridem. (Počasi.) Ti, Andrej, kdo pa je zadnjič po hosti streljal, pa ne na divjačino — kaj? No!

Andrej.

Kaj tebi mar, kje in kdaj streljam jaz?

Dizma.

To nič! Samo to, kaj si streljal ali kôga, Andrejec, le pomisli!

Katarina.

O Bog! Oče, pojdiva v čumnato! Vi ste razburjeni. Pojdite! Oče, lepo vas prosim. (Vêde siloma očeta v čumnato.)

4. prizor.**Dizma. Andrej.****Andrej.**

Gospod Dizma, vam se sanja ali blede.

Dizma.

O prav nič. Čakaj! Vprašati hočem drugače. Kdo pa je zadnjič govoril besede: „Hè, Katarina, le tako naprej! Drugič pomerim boljše.“ Jaz sem jih slišal in — razumel. Ali veš? In tako ravnaš, tako z menoj, Andrej?

Andrej.

Kakor zaslužite. Kdo je govoril te besede?

Dizma.

Ti. Kdo drugi? In jaz jih umem, prav natančno umem. In ako jih povem na Raki gospé Barbari ali gospodu Erazmu, Andrej — kaj? Ti postajaš nemiren, tvoj obraz bledí! Ali vidiš, kako si nespametno ravnal z menoj? Doslej sem molčal, odslej ne bom. Z Bogom! (Hoče oditi.)

Andrej.

Počakajte!

Dizma.

Nič ne bom čakal. Z Bogom! (Hoče zopet oditi. Andrej ga prime za roko.)

Andrej.

Jaz pravim, da počakajte! Vaš smeh ali posmeh vam hitro preženem z usten. Vi ste me vprašali in jaz vam nisem odgovoril. Gospod Dizma, zdaj pa hočem jaz vprašati in vi

odgovorite — ali ne, kakor vam je ljubše. Hè, gospod Dizma (Pošepeta mu nekaj na uho.) Kaj? (Gleda ga ostro.)

Dizma.

Andrej, ti se šališ? O, kaj ti misliš, kje, kdaj, kdo, kako, odklej, čemú, odkod, kam? Povej no, povej no, če kaj veš!

Andrej.

I, vse vem. Na celo vrsto tvojih vprašanj vem dolge odgovore. Kje? Tam ne, kjer ti misliš sedaj. Kdaj? — Večkrat in jedenkrat po zimi, po noči. Kdo? — Ti, ki nisi vreden, da te kdo gospoda imenuje. Kako? — Z lopato in dolgimi krivičnimi prsti. Odkdaj? — Morda, odkar živiš tukaj na Raki. Čemú? — To veš boljše sam. Da nasitiš svoje skopo, lakomno srcé. Odkod? — Z grada iz krvavih naših žuljev. Kam? — V gozd, v temò, katere sin si. No, Dizma, ali si zadovoljen za danes? Če hočeš, povem na široko.

Dizma.

Ti nič ne veš. Ti si izmišljuješ, kaj se ti blôdi . . .

Andrej.

Čemu si lansko zimo po noči ob osmi uri prišel v ta gozd? Kaj? Jaz sem te videl, srečal in vprašal in ti si mi odgovoril, da si se prišel hladit. Ha, ha, po zimi hladit! In jaz bi ti morda celò verjel, da nisem vedel, kako se prideš včasih v gozd potit z lopato. Kaj bi tudi nadalje govoril. Jaz vem, jaz imam, slišiš, imam, jaz imam, če hočem. Ali še nisi zadovoljen?

Dizma.

(Stopi k njemu.)

Andrejec, če imaš, môlči? Prosim te, môlči; tudi jaz bom molčal. A jaz ti ne verjamem, dokler ne vidim. Povej mi, kje imaš?

Andrej.

Počasi, počasi. Kje? Saj sem ti povedal. Tam ne, kjer misliš ti.

Dizma.

Zato pravim, da nič ne veš, in ne.

Andrej.

Dosti. Jaz se ne maram danes še dalje prepirati. Pridi nocoj v tëmi sèm, in jaz te povêdem na ono mesto. Ali je prav? Jaz te bom tu čakal. Sedaj bodi konec besedij! Pridi, če hočeš, povedal ti bom še kaj. In môlči, sicer si ob vse — tudi ob dobro ime.

Dizma.

Jaz pridem. (Odide.)

Andrej.

Jaz storil sem dolžnost samó, tem rajši,
Ker veže me ljubezen gorka k vama.
Ker me razjeda črt na oskrbnika.
Plačilo, oče moj, Graján, plačilo —
To mi je vaša hči, najdražja hči,
Ki hočete jo meni zaročiti.

Graján.

Da, tebi in nikomur drugemu
Na svetu. To prisezam.

Andrej.

Hvala Vam!

Jaz čuvati jo hočem kot oko
In vam ozarjati večer življenja
Z ljubeznijo udano in pokorno.
Zato, moj dragi oče, dobri oče,
Storíte, česar sem vas prosil že,
In danes vnóvič prosim.

Graján.

Česa prosiš?

Andrej.

Pred vas naj tu poklekneva, in vi
Očetov blagoslov izgovoríte
Nad nama, da bom vedel, trdno vedel:
Družica moja bode Katarina,
Od vas mi dana s svetim blagoslovom.
Napoči buren čas ob kratkem tod,
Za njim napoči miren, lep in jasen,
In takrat naju zveže večna vez.
O pojdi, Katarina, in poklekni!
Pripravljen zdi se oče.

(Primé jo za roko.)

Pojdi, pojdi!

Katarina.

Zakaj se ti mudi?

Andrej.

Zakaj se mi —

Ne vprašaj me, vprašaje me ne žali!

Graján.

Le poklekníta, draga mi otroka!
Kot slepi Izak sina Jakopa,
Jaz tebe blagoslavljam, moj Andrej:
Da Bog ti roso daj z neba na polje,
In plodno zemljo, dosti vina, žita,
Da bodi blagoslovljen zárod tvoj!
In ti, bogastvo moje, radost moja,
Spomin pokojne in nezabne žene,
Ti, moja hči, ob njega močni strani
Uživaj srečo, zadovoljna leta.
Temà preide, dan na nebu vzide
Nekoč i tlačnim ratarjem v dómu.

Pravice čut razgrne močna krila,
V zaščito sprejme vsakega človeka
Nekoč, o da bi doživela vidva
Te dneve blažene! Morda jih bosta.
Ko bode prêpad med gospôdo in
Med nami ljudsko pravo premostilo,
Ko bode vedel kmet, za koga dela,
Pod svojo streho, na zemljišči svojem
Gojil in ljubil svojo bo družino.
Jaz pač ostavim preje domovino
Solzâ — dokler pa bodem še na zemlji,
Ne pozabita, da sem vajin oče,
Tem bolj podpore vreden, čim starejši.
(Vstaneta in ga poljubita.)

8. prizor.

Prejšnji. Lokvanec.

Lokvanec.

Hvala Bogu, da sem te vendar dobil! Moj
sin, zakaj te nikdar ni doma?

Andrej.

Saj daleč nisem od doma. Sicer pa je, kakor
sami veste, tukaj moj drugi dom.

Lokvanec.

V teh resnih dnevih. (Šepeta mu nekaj na
uhó.)

Katarina.

Oh meni je tako nekako tesno pri srcu.
Pojdiva, oče! Vidim, da imata svoje pomenke.
Andrejčev oče je prišel. Ali greste?

Graján.

Idiva torej, da ju ne zmotiva! Kakor hočeš,
Katarina. (Gresta na desno stran v čumnato.)

9. prizor.

Andrej. Lokvanec.

Lokvanec.

Tako je prišlo. Poglej! (Ogleda se za odéš-
lima.) Vidiš, ni, da bi skrival teh besed pred
Grajanom, ali boljše je vendar, da jih kolikor
mogoče manj vé. Vse se nam lahko pokvari,
če pride reč na dan. Do dvajset tisoč jih šte-
jejo. Vsi so z raznim orožjem preskrbljeni. Celó
nekaj topov imajo. Tahi je poročal deželnim
stanovom, piše na različne strani, menda celó
nadvojvodi Karolu. A kaj, ko je prepozno!

Andrej.

Torej, oče, dan rešilni se bliža tudi za nas.
O kako si ga želim jaz! Pred to zverjó, ki
preži na jagnje, bom potem varen, in jaz, oče,
— potem bom zopet zmerom ob vaši strani.

Lokvanec.

Pusti za sedaj te misli, Andrej! Tu je treba nedeljene moči za našo sveto stvar. Vse drugo lahko potem uravnaš. Čemu se v jedno mer plaziš tod, podnevi in ponoči? Nekaterikrat sem bil že nevoljen.

Andrej.

(Razburjen.)

Kaj mi pomaga vsa prostost, vsa zmaga, če mi ukrade kdo najdražji zaklad? O, jaz ne morem spati, misliti nič, dokler ni ona varna. Gorjé, če se je kdo dotakne . . .!

Lokvanec.

Andrej, jaz imam o drugem s teboj govoriti. Čuj! Oberč je šel sinoči v Klanec, kjer zbira Ilija glavno vojsko. Nam je pred vsem vedeti, kdaj se očitno vzdigne ž njo, kam jo misli udariti, kdaj pride v naše obližje, kje naj se mu pridružimo. Vse to snujejo na Hrvaškem Pasanec, Magajec, Gobec in on. S Končanom in Podlesnikom in z nekaterimi drugimi sem že govoril, kje naj se zberemo in počakamo Oberča. Poslal sem dva zanesljiva hlapca v Vrbičje in Kótanj, da povabita po jednega ali dva vaščana k temu shodu. Ti pak pojdi danes in sicer kmalu v Laze in Zavodje z istim opravkom. Čas je kratko odmerjen. Oberč bo hodil celo noč, da ga tukaj ne pogrešé. Vsi skupaj se dokončno pomenimo, kako bomo ukrenili, kadar zvemo natančno načrt voditelja Ilije.

Andrej.

Kdaj bo shod in kje?

Lokvanec.

Shod? Še nocoj, Oberč utegne vsak čas priti, ali je morda že prišel. Snidemo se ne daleč od tukaj med onima dvema gabroma, saj veš, kjer smo lani sekali.

Andrej.

Tam? Kako da tam? Zberimo se drugje!

Lokvanec.

Povedan vsem je ta kraj. Zdaj ne moremo preminjati. In čemu tudi?

(Andrejec se zamisli.)

V vasi se ne moremo, ker bi vzbudili sum in ker se na vse vaščane doslej še ne moremo zanesti. Prišel je neki ukaz na krške uradnike in gradove, da naj ostro pazijo na pomenke, ki jih imamo mi, zlasti, kadar nas je več zbranih. Kraj pak, ki sem ga določil, je prvič zeló pripraven za ptuje vaščane, ker sem ga jim lahko opisal, in je vsem jednako daleč do njega.

Drugič je varen pred grajskimi, ker ne morejo do njega kakor mimo te kočé ali skozi vas. Tu in tam pa lahko nastavimo stražnike, ki nas opozoré z dogovorjenim znamenjem na opasnega došleca. Nocoj torej, kadar se do dobra stemní, snidemo se tam. Iz Zavodja in Laz privédi jih ti na mesto! Le-ti bi namreč teže pogodili pravo stezo.

Andrej.

(Kakor bi se nečesa spomnil.)

Dobro, dobro! Jaz bom tukaj stražil s puško. Iz te ustrelim, kadar pride kdo od grajskih sém. Takrat se razidite. Dobro! Potem sem zadovoljen.

Lokvanec.

Toda prosim te, sin, podvizaj se, da se vrneš o pravem času! Jaz grem nazaj v Zalesje čakati Oberča.

Andrej.

Jaz pojdem odtod naravnost v Laze. Z Bogom, oče. (Lokvanec odide.)

10. prizor.

Andrej, potem Katarina.

Andrej.

Čudno! Isti kraj, kamor sem bil že tako nocoj namenjen. Nič ne dé. Tu bom čakal Dizmo in ga zadrževal nekaj časa. (Zamisli se.) O sladka misel! Za nekaj dnij prost, varen, sam ob njej . . . Katarina!

Katarina.

Ali ni očeta več? Ti si vesel.

Andrej.

O da, vesel! Katarina, še nekaj dnij in midva bodeva sladko prosta in sladko zvezana! Z Bogom! Z Bogom! (Odide.)

11. prizor.

Katarina.

(Po premisleku.)

Vesel je šel, a jaz vesela nisem.

(Vzdihne.)

Moj Bog! jaz nimam v srcu več mirú, Nekdanjega mirú nič več, nič več.

(Sede na klop.)

In kaj tu hruje notri, kaj me peče?
So-li to slutnje tesnega strahú,
Je-li to vest, pomneča težke krivde,
Je-li to čustvo tožno samo v sebi?

(Vstane.)

V desnico sem mu segla pred očetom
V slovesnem hipu, oh tako hladná,

Kakor nikdar še doslej. Zakaj, ne vem,
A nekaj čutim, da se ga bojim.
On ni mi storil zla nikdar na svetu,
Življenje mi je rešil ded njegov.
Moj oče ga kot sina ljubi. Jaz pa . . .
Oh saj ga tudi ljubim . . . ali ne . . .
Le on postal je drugi, on samó
In jaz . . . Andrej, o jaz sem tudi druga.

Zavesa pade.

Gozd. V ozadji dva gabra ob rebri. Noč. Lunin
svit.

12. prizor.

Podlesnik, Oberč, Lokvanec, Končan, in več drugih
kmetov.

Oberč.

Čas naše rešitve je torej blizu. Končano bo
skoro suženjstvo in tlačanstvo. V Klanecu sicer
nisem mogel priti do Ilije samega, pač pa sem
govoril z dvema njegovima kapitanoma, ki vesta
prav gotovo, kako se bo vršil pravični boj.
Ilija, naš slavní vojskovodja, pride v kakih treh
dneh iz Klanca z vojsko — ima je blizu 15.000
móž — do Brežic onkraj Save. Spotoma bo
zbiral k sebi vse pristaše, katerih mnogo je že
sporazumljenih z njim. Iz Brežic pošlje kako
četo dva tisoč móž proti Vidmu, da se polasti
brodov in prepelje čez Savo do Krškega. Tam
naskočijo mesto. In ta čas je za nas najbolj
imeniten. Ako je Krško obkoljeno, potem nam
je lahko delo. Naša naloga bodi, in to sta mi
oba kapitana zatrjevala, samo ta, da svoj grad
napademo, grajske ujamemo, in tako ubranimo
vsako zvezo grajskih ljudi. Celotna vojska bo
tako brez ovire stopala naprej, jeden del proti
Novemu mestu, drugi na Štajersko ob Savinji
do Celja. Ako se nimamo od Krškega bati,
potem je grad Raka, kamor spadamo, v pol
ure naš. Mokrice napade vojska sama, zlasti da
vzamejo Gregorijancu Jeseniški brod. Takisto
je naročeno po Dolenjskem večini kmetov, da
zmorejo najprvo svoj grad, ker glavna vojska
se ima v bran postaviti onim četam, ki jih po-
šljejo deželni stanovi ali mogočnejši grajsčaki.

Več kmetov.

Bog živi Ilijo in Gobca; ona sta naša reš-
nika.

Oberč.

Zlasti pa se mi je naročalo, da imejmo
trden red tudi pri najmanjši četi. Ne vsak s
svojo pestjo, po svojih potih, zoper svojega
hujšega sovražnika moramo iti, ampak zdru-
ženi z jednim najmodrejšim in pogumnejšim
vodnikom — in temu moramo biti pokorni.

Več glasov.

Naš je Lokvanec, naš je Lokvanec!

Podlesnik.

In kaj naj storimo z grajskimi, z našim
Erazmom in Barbaro? Ali naj ju ubijemo, ali kaj?

Oberč.

Tudi to sem povprašal. Dejali so mi, da
ne drugače, kakor le tedaj, če ga drugače ne
bi mogli ujeti ali zvezati. V Zagrebu se po-
stavi po končani zmagi sodišče, in tam bomo
s svojim kraljem sodili, kdo je vreden smrti,
kdo življenja. — Rekli ste poprej o Lokvancu,
da bodi naš vodnik. Ali ste, ali bodo vsi za-
dovoljni z njim? To je treba preje resno pre-
udariti.

Vsi.

Vsi, vsi smo zadovoljni.

Podlesnik.

Za Laze in Závodje jaz vem, da jim bo
Lokvanec najbolj povšeči.

Končan.

Za Vrbičje vem jaz.

Več glasov.

Povsod, povsod: Bog živi, Lokvanec!

Oberč.

To me v resnici veseli. Jaz sam od srca
priznavam, da ga ni sposobnejšega med nami.

Lokvanec

(ki je ves čas resno molčal):

Izročili ste mi čast in odgovornost. Hvala
vam! Ne zato, da bi bilo meni kaj na časti. Ne,
da bi mi bili vi pokorni. A reda je v resnici
treba. Nobena četa brez glave! Jaz sprejemem
vodništvo, če mi zaupate, a je tudi odstopim
vsakemu, kdor méni, da je tudi sposoben. Mi
smo vsi bratje po krvi, po stanu, in kar je
sedaj največ, mi smo vsi tovariši v trpljenju.
Treba je bilo razbiti klete verige, ki bi nas
malo ne uničile, ubožale, umorile. Zato si osta-
nemo tudi bratje v boju za svojo pravdo.
Skupaj se bomo posvetovali, skupaj dvigali in
vihteli orožje, kjer bo treba, skupaj se zmage
veselili, bratovsko mirno potem zopet med seboj
živeli. Verujte mi, z nami je Bog! Ako bi našli
sodnika, radi bi klečé položili predenj bridko
pritožbo, udali se modri razsodbi; a mi nimamo
sodnika, zato naj sodi meč in orožje. Zastonj
so bile naše prošnje pri cesarju, zastonj pri-
tožbe pri sodiščih, pri gospóski višji in nižji
— ostali smo sami — zato vstanemo sedaj
tudi sami. Naše geslo bodi —

Oberč.

Kakor hrvaških kmetov: Rajši stokrat umreti, kakor tlačaniti!

Več glasov.

Rajši smrt, rajši smrt!

Oberč.

Pri Krškem sem najel, kakor si mi svetoval, Lokvanec, dva slà, ki nam naznanita, kdaj se vojska zbere ob Krškem. Takrat se moramo tudi mi précej vzdigniti.

Lokvanec.

A preje previdnost! Hodímo po svojem delu, kot bi ničesar ne slutili. Da, bodimo še mirnejši, pokornejši proti gradu, da ne vzbudimo najmanjšega suma. Ob dohodu slòv pa postane naše orodje — orožje. V Zalesju se veda se zberemo. A zbrati se bo treba kar najhitreje in najskrivneje, dokler smo vsi skupaj. Tretji svečan, kot si rekel, dragi mi Oberč, bo slobode dan. Takrat bodímo po vseh vaseh pripravljeni na poročilo. Ostanímo si zvesti tudi ko bi nas nesreča spremljala v boju. Vsi za jednega.

Več glasov.

Jeden za vse! Jedini smo! (Nekateri dvigajo roke v prisego, drugi segajo Lokvancu in med seboj v roke. V tem počí strel.)

Oberč.

To je znamenje: Idimo! Idimo!

(Več jih odide na desno.)

(Lokvancu, ki še stoji.)

Lokvanec, pojdi!

Lokvanec.

Ne boj se, Oberč! Le pojdi z drugimi!

(Oberč odide.)

(Podlesnika in Končana pridrži z rokama.)

Naše maščevanje velja pred vsem Barbari. Povejte to po vaseh; Erazem je boljši, boljši. Razložíte drugim, da se kdo predaleč ne spozabi. Le pojdita sedaj mirno brez strahu. Moj sin prihaja! A vidva le pojdita! Précej, précej!

(Odideta naglo.)

Lokvanec.

(Sklene roki in jih vspne proti nebu.)

Bog, Ti bodi z nami! Ti nam pomagaj v boji za staro pravdo! (Odide.)

13. prizor.

Andrej. Dizma.

Andrej.

(S plamenico.)

Prišla sva na mesto!

Dizma.

(Plašno.)

Kaj šumi? Ali čuješ? Nekaj šumi!

Andrej.

O, čujem. To so sami hudiči, ki so stražili tvoj zaklad, hè! Dizma!

Dizma.

Andrej, bodi pameten, kaj lopotaš?

Andrej.

Pred nama so zbežali. Nič se ne bojte, gospod Dizma! Ali čujete šum? Še ga čujem. Vragi so neugnani. Nikar se ne tresite! Noč ima svojo moč. Posebno za človeka, ki ni nič vreden.

Dizma.

Pokaži, pokaži! Mesto, kraj . . .!

Andrej.

Igra vam v prstih! O gospod Dizma! (Gre k njemu.) Ali vam more biti toliko do suhega, hladnega, mrtvega denarja? Ali nimate nič dražjega, lepšega na svetu? Meni se smilite!

Dizma.

Pokaži, da verjamem; Andrej, povej, če imaš, kje imaš, Andrej, povej, zato sva prišla!

Andrej.

Tukaj! Pojdite sem! (Udari s puško na tla pred gabroma.) Tu leži vaš in naš zaklad.

Dizma.

Tù? Kje? (Gleda mesto.) Odkôplji! Jaz ne verujem. Andrej, odkopljiva! Dej!

Andrej.

(Smejé.)

Vi ne verjamete? Saj je vse jedno. Odkopal ne bom, veste! Tukaj je!

Dizma.

Ti nimaš lopate, ali rovnice, ali kakega lesa? (Gleda okoli.) Jaz ne verujem. Imej svoj zaklad. Jaz grem! (Hoče oditi.)

Andrej.

Pojdite, le pojdite! Toda svojega denarja od nocoj ne bode več videli.

Dizma.

Andrej, samo to povej, ali je tu denar in povej, kje! Sebi v korist, samo sebi.

Andrej.

Zakaj ste preje pred logarjevimi ustrelili? To mi preje povejte!

Dizma.

Videl sem skovirja na veji. Mesečno je bilo in streljal sem.

Andrej.

Kje imate mrtvega skovirja?

Dizma.

Tukaj. (Izveče skovirja iz žepa in ga kaže Andreju.)

Andrej.

Hú, skrijte mrtvaškega ptiča!

(Dizma ga vtakne v žep.)

Dizma.

Še jedenkrat vprašam, kje imaš svoj zaklad? Ha, ha, ha, moj zaklad! Jaz revež, ubožec, trpin — zaklad!? Le imej ga in kupi si grad, in oženi se, in živi kot grof! Vse, vse ti privoščim. Jaz sem se zopet prišel hladit. Zdaj pa grem nazaj. Lahko noč, Andrej! Ne vem, ali si bolj dober ali neumen. Lahko noč. (Odide.)

Andrej.

(Glasno.)

Tukaj je. (Odgrnje rušnjo.) Gospod Dizma! (Dizma se vrne.)

Tukaj je. (Potisne lopato v zemljo, ki se ustavi žvenketaje.) Čuli ste žvenk lopate, ki je udarila na kovinski zaboj. Zdaj verjamete?

Dizma.

(Gleda mesto.)

Nič še ne prav! Čakaj, da bliže pogledam. (Zdrzne.) Res je, ti imaš, kar je mojega.

Andrej.

Hvala Bogu, da ste naposled spoznali, zakaj meni je bilo že neprijetno to ugibanje in poskušanje.

Dizma.

Kaj si ti mislil s tem denarjem narediti, predno si mi skrivnost izdal, da veš zanj?

Andrej.

Mislil nisem nič, a varno sem ga stražil, dokler je bil še na starem kraju. Dvakrat sem vas videl, gospod Dizma, ko ste prišli, pa nič vzeli, le noter devali.

Dizma.

S svojim denarjem delam vendar, kar jaz hočem. Ne?

Andrej.

S svojim, da. A z ukradenim ne. Denarja je tu malo preveč, ha, ha! Nikar se vendar ne zvičajte, vse vam nič ne pomore. In jaz vam

le nekaj drugega razjasnim, zakaj vas nisem ovadil že davno. Zato, ker sem privoščil kazen grajskim, njemu in njej, in ker je bil denar tako v moji oblasti. Tako sem čakal, da so se preminjali naši žulji v zlato in srebro in polagali v hladno zemljo, iz katere so se rodili. Ha, ha!

Dizma.

In kaj hočeš z mojim skroviščem?

Andrej.

Sedaj samo hočem, da molčiš o mojih besedah, katere si z radovednimi ušesi ujel. Za nekaj časa, nič drugega.

Dizma.

Ali tvoje dejanje in moje! Pomisli, če te jaz vendar le ovadim.

Andrej.

Ovadi! Pojdi hitro na grad! Še nocoj ovadi, če se ti ljubi. O, Dizma, Dizma, na tebi je vsak las krivičen. Ali sem krivično ravnal, če sem sam pravico iskal? Jaz se ne bojim nič, prav nič.

Dizma.

Prav govoriš! Čemu bi se bal mene. Jaz sem blag človek, jaz te ne ovadim, če mi sedaj-le ves denar pobereš in me še naznaniš kjer koli. Veš, zakaj? Zaradi Katarine mi je. Ona se mi smili, ko bi te ujeli in kaznovali, in to prav milo ne. Kako se motiš, če misliš, da mi je res toliko do denarja! Jaz nisem več mlad, in služba mi nese toliko, da lahko živim. Družine nimam nobene, sorodnikov nič. Kaj bi bil meni denar?!

Andrej.

(Rogaje.)

Zakaj jih nisi nekoliko najel, da bi ti verjeli. Ne govori meni tako . . .

(Začuje iz dalje: Pomoč, pomoč!)

Dizma.

Kaj je to, ali si čul?

Andrej.

(Prestrašen.)

Kaj je to? (Obrnjen proti ozadju, od koder sta prišla; klic se ponovi: Pomoč, pomoč, oče, oče!) To je glas Katarinin . . . Kaj je! Bog! (Zbeži proti ozadju, Dizma za njim, a se skoro vrne.)

14. prizor.

Dizma.

(Mane si roke.)

Dobro sta napravila, prav dobro. (Ogleda se.) Tako, tako, fant! Jaz te bom že spame-

toval. Ti boš za mojim denarjem lazil! Hè, hè, hè! Zdaj pa le išči dekleta, jaz pa — kako sem neumen, čas je drag. (Iz vleče rovnico in začne kopati.) Le čakaj! (Koplje.) Jaz sem res preblag človek. Preusmiljen. Zakaj nisem hudiča précej zatožil? Kako globoko na okoli bo treba kopati! (Gleda včasih nazaj.) Tako hitro se menda ne vrne. Iskal bo. Starca bo tolažil. Ali je bil ta lopov katerikrat doma? Gozdni vampir! (Trudi se in obriše pot s čela.) Moj denar! Če sem obenj? Hitro! (Z novo silo koplje.) Kadar sem kaj napak napravil, vselej sem bil predober. Le čakaj, zdaj bo druga! Da bi bil le hitro gotov! Če se prav skrijem kje. Ali skrijem denar. (Navrè rovnico, da bi vzdignil zaboj. Roč počí in se zlomi.) Ná. Zdaj pa imam. O ti . . . kaj pa zdaj? Tako bom vzdignil z rokami. (Sklene se klečé k jami in poskusi.) Pojde, pojde! Maje se, maje se. (Napne se in zopet obriše pót.) Nazaj v jamo, hitro, hitro. Roč je tukaj, železni obod je že tukaj, hvala Bogu. Zdaj sem dober. Zdaj pa je potegniti treba. (Vleče z veliko silo.) Nič, nič! O ti . . . Še jedenkrat! Brž, brž! (Vleče počasi roko iz jame.) Takó, imam, imam. Zunaj je, zunaj je. Jo že imam. (Zaboj privleče ven in si hitro obriše čelo.)

15. prizor.

Prejšnji. Andrej.

Andrej.

(Prileti, kakor divji.)

Katarina, Katarina! O Bog!

Dizma.

(Vrže zaboj nazaj v jamo.)

Ti! ali je bil to res glas Katarine? Ubožica, kaj se je zgodilo?

Andrej.

(Zagleda izkopano jamo.)

Kaj, kaj — Dizma, lopov!

(Zagradi ga z obema rokama za vrat.)

Kje je Katarina, kje je Katarina? Povej! govôri! Sicer te zadavim, zmečkam, poteptam.

Dizma.

(Skozi grlo.)

Pusti, vrag! — Andrej — jaz — ni —

Andrej.

Kje je Katarina? Povej! V trenutku si mrtev. (Izpusti ga za vrat in prime za roke.) Govôri, črna duša!

Dizma.

Ali si ob um? Andrej! Poslušaj! Ti bi me skoro zadavil. Kaj hočeš? (Dihetá.) Jaz nič ne vem . . . Zakaj si me . . . Počakaj, jaz povem . . .

Andrej.

Hitro! Kaj veš. Na dan! Na dan!

(Strese ga z rokama.)

Dizma.

Izpusti me, Andrej. Lepo te prosim, jaz ti vse povem.

(Andrej ga izpusti.)

Andrej.

O Katarina! Kje si? Kje si?

Dizma.

Vidiš Andrej, zakaj si me napadel, zopet si neumno ravnal. (Andrej se nasloni na gaber.) Kaj sem ti jaz naredil? Povej vendar, kaj je bilo? Kje pa je in kaj je s Katarino?

(Andrej molči.)

Ubogo dekle! Meni se smili. Andrej! Povej, kaj je bilo. Jaz bi morda kaj vedel, kako je prišlo.

Andrej.

Gospod Dizma, povejte, povejte, kar veste.

Dizma.

To se reče: gotovega nič ne vem.

Andrej.

(Stopi prijazno k Dizmu.)

Katarina je na gradu, na gradu in nikjer drugje. Gospod Dizma, ali ne?

Dizma.

Mogoče, prav mogoče. Celó verjetno je. To si tudi ti mislil, ko si me napadel. Ali zakaj si me napadel? Meni hodi nekaj v spomin.

Andrej.

O gospod Dizma! rotim vas! prosim vas, povejte, ali veste kaj? Jaz vam dam vse, če mi poveste, kje je. Kako jo je móči rešiti? Povejte!

Dizma.

Naj bode! Pozabim naj bolečine, ki si mi jih zadal. Zaradi Katarine. Čuj, jaz nekaj vem. Zadnjikrat sem bil pri Logarjevih, poslan od gospoda Erazma z vprašanjem, če hoče Katarina na grad za vedno. Saj veš. Ko sem domov prišel, povedal sem Erazmu, da je Katarina neomahljiva in trdno zvesta tebi, rekel tudi, da

se jaz nič več ne ganem k njej, da bi jo pregovarjal in vabil, da sem jaz vsega sit itd. (Skrivnostno.) In gospod Erazem mi je dejal: Dobro, če lepa beseda ne pomaga, ukrenili bomo drugače.

Andrej.

Kaj? Kaj, to je rekel?

Dizma.

Da, to je rekel, ravno to! Jaz takrat še nisem razumel, kaj misli in namerja, toda nocoj, nocoj utegne biti vsa stvar v zvezi.

Andrej.

O je, o je, v prokleti zvezi. (Dizmu proseče.) O, gospod Dizma, ali jo morem rešiti précej nocoj, ali vsaj jutri? Vi ste na gradu, vi veste vse, vi jo lahko rešite.

Dizma.

Jaz? Ne rečem, da bi je ne mogel.

Andrej.

Jaz vam dam v istem trenutku, ko stopi Katarina v vas Zalesje, vse to imetje v zemlji za vedno, ne da bi kdaj zinil o njem. — Prosim vas, gospod Dizma, rešite jo, odprite ji, natanite mi, da jo pričakam.

Dizma.

A ta zaboje je treba zakopati.

Andrej.

Précej ga zakopljem. Noben človek ne vé, da je tu zaklad. (Začne grebsti prst nazaj z Dizmo vred.)

Dizma.

Dobro, dobro! Zagrebli smo zaklad. (Položi rušnjo čezenj.) Jaz grem. Še nocoj pozvem, kje je Katarina in izpustim jo précej, ko mi bo le mogoče. Kdo tava tam? Poglej!

Andrej.

Res, kdo je? Oh, Grajan, stari Grajan.

Mina in ptujec. (Ilustracija k str. 548. Risal M. Zarnik.)

16. prizor.

Prejšnja. Grajan.

(Tipaje s palico ob parobku.)

Grajan.

O Bog! Andrej, ali si ti?

Andrej.

(Pobere ga, na čelu krvavečega.)

Zakaj hodite sami? Sedaj ste se ranili.

Grajan.

(Zajoka.)

O Bog, moja hči! moja hči! moja hči!

Dizma.

Lahko noč!

Zavesa pade.

Najmlajši mojster.

(Povest iz leta 1608. — Spisal Velimir.)

(Konec.)

„Le poslušajte me, da vam povem“, govoril je Lichtenberg z močnim glasom. „Sodnik Amšelj je samo metla Weissova. Kar ta zine, to se mora zgoditi. Saj smo se brezštevilkokrat imeli priliko prepričati se. Kako je govoril tam pomladi v Vodopivčevi gostilni? Norčeval se je iz mestnih očetov, da ste ga morali ostro v roke vzeti.“

„E, kaj bi govoril o Amšlju“, vtakne se vmes Kumberg, „ta je že davno dozorel, da odpade kakor gnilo jabolko od drevesa. Nikar se ne boj, da bi Amšelj še užival čast mestnega sodnika.“

„Tako je, gospod Kumberg! Amšelj nam ne bo več sodil naših otrok“, čuje se več glasov.

„No, pa Weiss je vsemogočen. Če je njegova volja, podkupil bo vse notranje svetovalce.“

„Kaj? ne bo jih in jih ne bo! Pa če bi one, nas ne bo, mi imamo prvo besedo“, odgovarjal je zopet jeden zunanjih svetovalcev.

„In mislite si, pošteni meščani! Kaj so delali notranji svetovalci? Pobirali so pristojbino od platna, pobirali mostarino in tehtarino, a sebi so vse to izpregledali. Ali nismo vsi meščani pod jednako pravico?“

„Oho, ali tako se godi? Glejte, glejte!“ oglasi se jih zopet več in marsikdo je pogledal skrivoma na Kumberga, ki je bil tudi notranji svetovalec. Toda ta ni zgrešil teh pogledov in takoj se je oglasil:

„Res je, meščani, toda nikar ne mislite, da so vsi notranji svetovalci taki. Ako pa ni prišel davkar k meni pobirat, ne morem jaz nič za to, pač pa priznam, da je glavni blagajnik, ki je sorodnik Weissov, potreben ukora. Že drugo leto ni položil svojih računov.“

„Aha, torej tako se gospodari z našimi denarji? Kar na cesarja se pritožimo, ako se ne naredi jutri konec takemu početju“, godrnjali so meščani.

„Pupilarnih računov že tretje leto ni predložil mestni sodnik. Prokuratorjev pa je vsak dan več in naposled bomo morali mi meščanje prokuratorje prositi za milost, da se smemo prikazati na rotovž“, oglasí se Ehrbar.

„Res je, ti prokuratorji postajajo čim dalje predrznejši in oblastnejši. Povsodi hočejo imeti svoj nos“, potrjeval je pekar Lichtenberg.

„To vam povem, da se držite jutri kakor skala, poštovani meščanje! Hudi časi se nam bližajo, in plemenitaška gospôda vedno bolj nagaja magistratu. Če pojde tako dalje, izgubili bomo vse svoje privilegije, in pride čas, da bomo mi meščanje hodili pete lizat mogočnim gospodom na Novem trgu“, izpregovoril je zopet meščan Ehrbar.

„Ne damo se in se ne damo!“ klicali so pivci.

„Le spomnite se, kako je klical radi tiste malovredne Špelice vicedom predse ves magistrat! Ako pojde tako naprej, tedaj bomo kmalu le še sanjali o nekdanji neodvisnosti starih meščanov in pripovedovali bomo svojim otrokom kakor stare pripovedke, kako smo nekdanj Ljubljančanje uživali božjo prostost in po Njegovi cesarosti potrjene mestne pravice. Ne udajmo se in če treba, stopimo do presvitlega deželnega kneza, da nas varuje in brani starodavne mestne pravice. Bog živi presvitlega kneza Ferdinanda! Vivat!“

Ko je končal navdušeni Ehrbar, tedaj so majolike zazvene in gromovit „vivat!“ se je razlegal po zaduhli sobani.

„E, Matijče, kaj pa ti sedi tukaj kakor bi ti bile miši vse usnje poglodele?“ zakliče stari Kumberg nad molččim Žlebnikom. „Bodi vesel in misli si, da te jutri izvolimo za župana.“

In Kumberg začne s tankim glasom peti z drugimi vred Žlebniku na čast:

O vivat, vivat mojster Matjaž,
Ki lepo nevesto Suzano imaš!

Za pravdo in srcé.

(Tragedija v petih dejanjih iz časa kmetiških uporov l. 1573. — Spisal Anton Medved.)

Tretje dejanje.

1. prizor.

Dizma. Grajski hlapec.

Dizma.

Šlo je torej po sreči. Da ji le hudega nista prizadela.

Hlapec.

Prav nič hudega. Kakor ste naročili. Midva sva bila za grmovjem skrita. Ko je počila vaša puška, šla sva précej v logarjevo kočó in vprašala, kodi se gre na Rako. Potem sva prosila, da naju naj Katarina vsaj na rob gozda spremi, potem nama bo ob mesečini že mogoče uzreti grad in tje iti.

Dizma.

Poznala vaju ni.

Hlapec.

Prav nič. Jaz sem imel brado, oni brke. Šli smo torej in prišli na rob gozda, kjer je bil voz pripravljen. Ko ji rečeva, naj sede na voz, tedaj je prvič vzkriknila. A midva jo siloma posadiva na voz. In ko je v drugič močno zavpila, potisnem ji robec pred usta in ga tiščim toliko časa, dokler nismo prišli blizu gradú. Potem je utihnila in tiho dospela na grad, kjer jo je prijazno, skoraj boječé sprejel mladi gospod.

Dizma.

Dobro! Zato vama bo že gospod plačal, ali pa vama je že.

Hlapec.

Prav nič, gospod Dizma, doslej. A mislim, da naju tako ne pusti, ker sicer bi lahko, ko bi hotela — — komu povedala —

Dizma.

Kaj? ti se ne bojiš groziti . . .

Hlapec.

Prav nič, gospod Dizma. Obljuba dela dolg. Meni je, da vam naravnost povem, malo žal, da sem se polotil nepoštenega dela. A gospod se mi zdi pošten, jaz pak sem potreben nje-

govega denarja, in še bolj njegove milosti. Toda brez plače, veste, kdo naredi dandanes kaj na svetu?

Dizma.

Ali pa veš, kje stanuje Katarina?

Hlapec.

Prav nič, gospod Dizma. Jaz je še nisem videl od onega trenutka, ko sem jo privêl na Rako.

Dizma.

No, no, dobro! Le pojdi sedaj na delo, saj ga imaš dosti!

Hlapec.

Prav nič, gospod Dizma.

Dizma.

Môlči! Ali te opalim! Pojdi!

(Hlapec odide.)

2. prizor.

Dizma

(sam).

Imenitno, težko vprašanje! Od njega je odvisna moja sreča, moje bogastvo. Kaj mi kaže storiti? Katarino oprostiti? Bah! Na to še mislil nisem nikdar. Ponoči izkopati denar? Da, da: lahko bi ga vražji mladenič premaknil. Kmetiški cepec, a ni neumen, saj toliko ne, da bi meni prav hodilo. Kaj? Kaj? (Hodi sem in tje.) In še hitro je treba. Danes je že tretji dan. Kaj ko bi . . . (Zamisli se.) Nerodno delo! In vendar, in vendar bom storil. Dobro, dobro. Tako bom storil. Jaz stopim k Erazmu in mu povem, kdo je hotel njegov morilec biti in povem gospej Barbari tudi — da — in potlej, potlej, pohitim k Andreju in mu rečem: „Dolgo sem iskal, kje je zaprta Katarina. Potem sem jo našel v sobi, kjer je grajščinska zakladnica. Ključ vanjo imam jaz ponarejen, a leži na dnu zaboja v gozdu — ne nič tako. Rečem mu: Postrežnica jedina jo lahko izpusti. Jaz sem ji

obljubil sto zlatov, da gre potem lahko iz službe. Teh sto zlatov mi daj iz zaboja in sicer précej. On pojde. Samega popustim. Za njim le pošljem kako senco, ki si zapomni kraj, kjer bo kopal iz zemlje zaboj. Kadar mi bo kraj znan, potem naj ga primejo précej. V istem trenutku pa idem jaz tje, in z zakladom naprej. Nič — o kako nespameten! Čemu toliko neumnih ovinkov. Imam jo, imam, drugo misel. —

Če jaz povem Erazmu, da je Andrej nanj streljal, če ga potem Erazem po božji in človeški pravici lahko zapre in se iznebi najhujše ovire v svoji ljubezni do Katarine, ali mi ne bo dal, kar bom zahteval, in mi odpustil vsako mojo krivdo? I, ta denar! Kaj je Erazmu za denar! In njegova prošnja zame pri gospej Barbari reši me sleharne kazni. In naposled, ali mi more dokazati Andrej, da je denar ukraden! Izvrstno! Dobro sem jo pogodil! Da le dobim zaklad v svoje roke! Izgovor bo lahak.

3. prizor.

Dizma. Erazem.

(Erazem pride zamišljen.)

Dizma.

Gospod! Zakaj ste potrti? Vse pojde dobro.

(Erazem ga molče pogleda.)

Tako rad bi z vami nekaj govoril.

Erazem.

Kdo ti brani?

Dizma.

Ali me boste blagovoljno poslušali? Zvedeli bodete nekaj, kar vas bo osupnilo, in najbrže tudi vzradovalo. Vi veste, da sem že blizu trideset let pri vas, in sem zmerom zadovoljen s svojo gospôdo in zaslužkom. Moj zaslužek je dober, in ker sem varčen, kakor veste, zato sem si v teh letih mnogo prihranil. Vi morda ne slutite, koliko?

Erazem.

Na to nisem niti mislil. Bog ti blagoslovi imetek. Jaz ti ga gotovo ne zavidam, ko bi bil tudi večji od mojega.

Dizma.

Da, da, zato, ker ste blag človek, žlahten gospod. Morda se spominjate tudi, da sem pred nekaterimi leti vse vino na Ogerskem prodal in odračunil gospej denar, kolikor ga je zahtevala že pred prodajo. A jaz sem zanj mnogo več skupil, kakor sem tedaj povedal.

Erazem.

To ni bilo prav, da si lagal, zlasti ker se ni bilo treba. Ako sta se tako pogodila z mojo materjo, potem nisi krivično ravnal.

Dizma.

Žal mi je, da sem lagal. A krivičen ni bil niti jeden vinar. Jaz sem se trudil mnogo na prodaji.

Erazem.

A prosim te, zakaj mi vse to pripoveduješ?

Dizma.

Précej! Poglejte, moj gospod! Časi so nevarni pred Turki, hajduki . . . in jaz sem sklenil, da svoj denar zakopljem. Kovač mi je skoval železen zaboj, vanj sem položil svoj imetek in ga zagrebel v zemljo v gozdu. In kadar se mi je kaj nabralo denarja, nesel sem ga brž v zabojček.

Erazem.

Jaz v resnici ne vem, kaj je meni do tega.

Dizma.

Le čujte: nesrečo sem imel. Nekdo me je dvakrat pri delu v gozdu opazil, vzel zaklad iz zemlje in ga zakopal na drugo mesto.

Erazem.

No, to je nesreča. Milujem te.

Dizma.

In kaj mi je očital? Da je denar ukraden, da sem ga vzel iz kmetiških žuljev, da zato ni moj, da me hoče ovaditi pri vas ali gospej, in tako dalje . . . Pomislite, kako so me užalile njegove besede, mene starega, vedno vernega služabnika!

Erazem.

In kdo je bil to?

Dizma.

Ravno tisti, ki je oni dan v gozdu na vas streljal in vas zadel v nogo.

Erazem.

Kaj?! kaj?! (Osupne.)

Dizma.

Da, ravno tisti. Poznam ga, tudi vi ga poznate.

Erazem.

Za Boga, povej! Hitro!

Dizma.

Čakajte, gospod, précej! Samo nečesa vas bom preje prosil. Gospá gre in gospod Krištof. Pojdiva! (Gresta na desno.)

4. prizor.

Krištof Ložan. Barbara.

Barbara.

Vse zastonj, pravite?

Krištof.

Vse zastonj! Po dolgem pregovarjanju mi je rekel: Ne trudite se, da bi me odvrnili. Če ste mi res naklonjeni, trudite se rajši, da bi mi jo pogovorili. S temi besedami je odšel in me pustil samega.

Barbara.

O, gospod Krištof, prijatelj moje hiše! Polovico svojega imetja bi rada izgubila, da se moj sin premisli.

Krištof.

Jaz vam rečem toliko, milostiva gospa: boljše je, da imate srečnega sina poleg plebejke, kakor nesrečnega, mrtvega poleg plemkinje.

Barbara.

Dosti, dosti! O ne govorite o smrti, o nesreči njega, ki mi je vse na svetu. Ni je ženske, da bi mu jo branila, ko bi bil brez nje nesrečen. Jaz se udajem.

Krištof.

Potem vam še nadalje svetujem. Zatajite žalost, zadržite nevoljo, odložite neprijaznost vpričo deklice. Ne zamerite! Po mojih mislih se ona boji zlasti vas. Ako jo vi zase pridobite, potem se omeči njeno srce tudi proti sinu.

Barbara.

Pripravljena sem odslej vse storiti, da jo naklonim Erazmu. Hočem se ponižati in približati kmetiški ubožici. O težko je, a bodi! Za sina storim vse. In sedaj — kako je na Hrvaškem?

Krištof.

Vojska stoji očitno na nogah dva dni. Tahi je v smrtni grozi in nevarnosti. Vse delo je zapuščeno.

Barbara.

Med nami je vse mirno. Nihče nič ne vé. Kmetje so pokorni kakor preje, in še bolj. In vendar se bojim. Jutri odpotujeva z Erazmom.

Krištof.

Čemu? Moj brat Danijel, zapovednik Bihački, je s svojo četo prišel v Krško. Povsodi zasledujemo, da bi odkrili kako zaveso, a doslej nismo ničesar našli. Le nekaj hrvaških kmetov je ujetih v Krškem. Predno more vojska hrvaških kmetov priti do Krškega, imamo pomoč od Jošta Turna, ki so ga kranjski stanovi pre-

skrbeli z orožjem in šeststo vojaki Uskoki. Preveliki strah naš bo kmete le ohrabil. Jaz ostanim nalašč pri bratu še nekaj dnij, dasiravno sem mislil iti v Lož.

5. prizor.

Prejšnja. Dizma.

Dizma.

Globoko se uklanjam, gospa. Nekaj kratkih vprašanj imam službenih.

*Barbara.**Dizma*

(izvleče liste).

Na hiši Pavla Oreška sem videl oni dan tri zajčje kože na vratih razprojene. Rekel je, da je zajce v zelju ubil. Kazen?

Barbara.

Tri dni ima priti v tlako delat.

Dizma.

Matija Čednik je nesel zadnjikrat soma iz Krke in ga skril, da ga ne morem zaslediti. Sedaj ga je že gotovo použil.

Barbara.

To je berač. Vzemi dva hlapca in ga na samem pretepite.

Dizma.

Vas Vrbičje je popasla dva laza v grajščinskih lozah in se brani plačati užitnino, ki smo jo lani povišali.

Barbara.

Vsaka hiša ima dati jedno ovco, sicer prepovemo nadalje pasti vsem vaščanom.

Dizma.

Janez Trojan, sin umršega Luke Trojana, že nad jedno leto dolguje mrtvaščino. Pravi, da toliko ne more plačati in da preje niso nikdar plačevali po deset goldinarjev.

Barbara.

Kaj to njemu mari! Ako ne plača v enem tednu, zarubi naj se mu dom in zemljišče.

Dizma.

Anton Jama je prodal dve njivi na Omotski rebri in še sedaj ni prišel plačat desetine in po prodajno listino.

Barbara.

Jeseni naj se mu vzamejo vsi pridelki obeh njiv, če ne pride do setve plačat.

Dizma.

Potem . . .

Barbara.

Dovolj! Po ušesih mi šumi. Od jutra do večera ne čujem drugega kakor pritožbe, gole pritožbe. Stôri, kakor sem velela.

Dizma.

Tudi treh hlapcev pogrešam od jutra že. Ali ste jih morda vi . . . ?

Barbara.

Jaz ne. To je tvoja skrb. Pojdi in pripelji mi pred vsem ono deklino — ne vem, kako ji je že ime. Saj ti je znano.

Krištof.

In dajte osedlati mojega vranca.

(Dizma odide z globokim priklonom.)

6. prizor.

Barbara. Krištof.

Barbara.

Ideta naj iz doma tukajšnjega na Ogersko. Tam nihče ne pozna dekleta in doma naj jo drži, dokler je sam ne naobrazi.

Krištof.

Storite, kakor vam drago. Jaz nisem mogel boljšega svetovati, kakor sem. Ako hočete ravnati iz ljubezni do jedinega sina . . .

Barbara.

Rekla sem.

Krištof.

Jaz jezdim sedaj naravnost na Kostanjevico vprašat samostan, kaj vedó tam o uporu.

Barbara.

Zahvaljujem vas za trud in obisk. Da se skoro vidimo zopet zdravi in varni na Raki! (V tem pride Katarina in se boječa s povešenim licem ustavi na levi strani. Krištof odide.)

7. prizor.

Katarina. Barbara.

Barbara

(gleda jo nekaj časa molčé).

Stopi bliže! (Ko se Katarina ne gane, gre k nji in jo poboža po lici.) Ne boj se, dete! Zakaj molčiš? — Ali nisi rada na gradu? — Le srčno povej!

Katarina.

O gospa —!

Barbara.

Saj veš, zakaj si na gradu. In če veš, ne moreš žalostna biti. Ali veš?

Katarina.

Mislim, da vem.

Barbara.

Moj lastni, jedini sin Erazem te hoče osrečiti. Kako bi potem ne kazala veselega lica? Kje in kdaj je tvoja vrstnica dosegla toliko milosti?

Katarina.

O gospa — izpustite me domov! Zakaj bi kalila vam srečo in morda zapravila tudi svojo! Moj oče, moj oče!

Barbara.

Očeta boš lahko videla kmalu. Ti naše sreče ne boš kalila. Moj sin te ljubi in govori, da ob nobeni ne more biti srečnejši, kakor ob tebi, če si tudi preprosta, uboga deklica. (Po strani sama zase.) Koliko premagovanja!

Katarina.

O da bi bila še preprostejša, še ubožnejša!

Barbara.

Le bodi prijazna in ljubezniva ž njim! Glej, ti boš še občevala z visokimi gospemi. No — in jaz ti tukaj povem, da te vsprejemem v svoj dom kot svojo hčer, da bom tako ravnala s teboj, kakor bo hotel in želel moj sin. Mene se nikar ne boj! Name se nikar ne izgovarjaj pri mojem sinu. Iz ljubezni do njega vse storim.

Katarina.

O, vem. Potem me iz ljubezni do njega odpustite. Pomislite, kaj sem jaz, kaj je on. Jaz uboga, neučena —.

Barbara

(sama zase).

Ponižna je. Ugaja mi bolj . . .

(Prijazno jo prime za roko.)

Tebi je Katarina ime. Torej Katarina še jedenkrat, mene se nikar ne boj! (Odide.)

8. prizor.**Katarina.**

Slutila sem, čakala sem vihar nih dni
V življenji svojem, in prišli so res.
Moj Bog, moj dobri Bog, navdahni
Duha mi s pravo mislijo te ure.

(Prestane.)

Je-li to res? Da sama sebi nisem
Odkritosrčna? Je-li to mogoče?

Jaz ne verujem, in čim manj verujem,
 Tem bolj se sama sebi zdim nesrečna,
 Tem rajša bi verjela. Je-li res?
 Ne, proč od mene vsaka sladka vera,
 Visoka misel iz srcá izgini,
 Napólnite nekdanji me spomini,
 V očetni mirni dom me preselite,
 Kjer skromno v tesnem domu smo živeli.
 Moj dragi oče in moj — zaročenec
 V ljubezni srečni, dasi v majhni koči.

(Prestane.)

Kako naj zadušim upor nemirni,
 Ki vstal je v mojih prsih in razsaja?
 Gorjé, če čutim, kar boječa slutim!
 Ne, jaz ne čutim, niti iskre, nič
 Ljubezni, spoštovanja do, do — njega . . .
 Z gradú domov! Od kraja strani, strani,
 Kjer ni mirú, ni sreče — o moj Bog! —

(Sede na stol.)

On nikdár ni mi storil zlá na svetu,
 Ljudem je dober, blag — in greh njegov,
 Da s silo je otel, — to ni — kako?
 To je njegova krivda, neodpustna.
 Da, to je greh — krivica za očeta,
 Krivica za koga — Andreja tudi?
 In kaj je temu storil kdaj Erazem,
 Da je nameril nanj morilno cev?
 Po duši se mi gnetejo vprašanja,
 O kdo, o kdo mi dá odgovor nanja.

(Zamisli se.)

9. prizor.

Prejšnja. Erazem.

Katarina

(se vzbudi).

Gospod Erazem!

Erazem.

Jaz sem zopet tukaj,
 Da te vzbudim iz težkega mišljenja.
 Ne boj se! Čas rešitve je došel.

Katarina.

Rešitve čas? O hvala vam, gospod!
 Kako želim spet videti očeta!

Erazem.

Čuj, nekaj mi je žal. Odpusti mi!
 Ljubezen, pravijo, da oslepi,
 In zaslepila je za čas i mene.
 Kesam se, da sem ti slobodo vzel,
 Čeprav je vzeti nisem htél za vedno.
 Ti spet si prosta, vrni se domov!
 Jaz ljubim sem, jaz ljubim še — zastonj.
 Govoril sem zastonj, a več ne bom.

Nekoč sem sanjal, da ti morda vendar
 Zanetim iskro v blagem tvojem srci,
 Ki bi v ljubezni razplamtela záme.
 Lep sèn je bil, ostal je sèn samó.
 Ti sama veš, ti bolje veš od mene,
 Zakaj ljubezni tvoje nisem vreden.

Katarina.

Gospod Erazem, prosim vas, nikar
 Tako ne govorite. O, saj veste . . .

Erazem.

In zdaj sem slišal neprijetno vest,
 O, neprijetno záme in zaté:
 Tvoj zaročenec bil bi — Katarina —
 Povem naj — bil bi skoraj moj morilec.

Katarina.

(prestrašena).

Vi veste, Bog, vi veste, o gospod —
 (Pade predenj.)

Kdo vam je, kdo — — povedal? O, gorjé!

Erazem.

Mirúj! Glej, jaz sem miren, Katarina!
 Le vstani in poslušaj me na dalje!
 (Vzdigne jo, ona si pokrije obraz z rokami.)

Ti misliš, da ga moram zdaj zatreti,
 Ugonobiti, ljuto kaznovati:
 Ne misli tega! Misli, da ga morem!
 In da se meni ti ne smiliš sama,
 Jaz rekel bi ti: misli, da ga hočem.
 Ne, Katarina, malo me poznaš.
 Nikar ne trepetaj in bodi mirna.

(Prime jo za roke.)

Za krutega me smatraš po krivici,
 Slepiv lažnivec v tvojih sem očeh,
 Prevzeten plemič brez srcá. A bódi!

Katarina.

O ne, o ne, gospod Erazem, ne.
 Kdaj sem vam neki pokazala to?
 O, tudi vi se motite o meni.

Erazem.

Kako stojim ponižan pred teboj;
 Napadovalec ti je več kot jaz,
 To me globoko peče, Katarina.
 A ker sem toliko doslej se trudil,
 Ne maram zadnjemu uteči trudu.
 Dejal sem ti, da svojega očeta
 Privêdi k nama, da živi med nama
 Udobno, lahko na večer življenja;
 Obljubil sem, da z iskreno besedo
 Ljubečo mater omečim za ljudstvo,
 Naj kaže se mu mater, kakor meni;
 Domišljjal sem te na bodoče dneve,

Ko bodeš todi kraljevala ti,
Zaslomba ljudstvu in tolažba, čast.
Vse to ti ni otajalo srcá.
In zdaj ti še na dalje razodenem,
Da prizanesem krivdo vso Andreju
Zaradi tebe, da mu vse odpuščam . . .

Katarina.

Kako ste milostni, gospod Erazem,
O, vi ste blag . . .

Erazem.

Povej mi, Katarina,
Kaj še želiš od mene? Kar imám
Na svetu, vse ti dam. Izpolnim vse.

Katarina.

Kaj morete mi dati več in jaz
Kaj morem še želeči? Hvala vam,
Gospod Erazem, jaz sem vam hvaležna,
In ako bi živela tisoč let,
Nezabljeno bi bilo mi ime . . .

Erazem.

O, ktero! Reci, daj mi, Katarina!

Katarina.

Ime Erazem . . .

Erazem.

(stopi k njej).

Daj mi svojo roko!
O Katarina! Zadnji ta trenutek
Izreci zadnjo, končno mi besedo,
Potem odidi! Katarina, reci:
Gori li v tvojem srcu jedna iskra
Ljubezni zame? Ali je resnica,
Da jaz te onesrečim, ravno jaz?
Odgovor bodi kratek, ker je zadnji!
Če je resnica, reci pred odhodom:
„Jaz se ne vrnem več.“ A če mi rečeš:
„Jaz se povrnem“, — vedel bodem vse
In se tako zanesel na obljubo
Presladko tvojo, da te samo, samo
Odpošljem in ne pošljem nikdar póte.
Odkritosrčna bodi pred seboj,
Nobenega izgovora več nimaš.

Katarina.

Moj oče, oh moj oče!

Erazem.

Pride k nama.
Ob mizi najini sedel bo vedno
In jaz mu bom vselèj kot ti pokoren.
Morda se prvi hip razjari. Čakaj!
Ko me spozná, drugače bode sodil;
In ako bodeš srečna ti — zakaj
Ne bode oče tvoj, ki te imá
Jedino hčer, bogastvo vse na zemlji?

Katarina.

Če bode srečen oče moj ob naji,
Potem bom srečna tudi jaz ob — vas.
Gospod Erazem, jaz se vrnem.

Erazem

(glasovito)

Vrneš?

O Katarina! Angel te obvaruj!

(Objame jo.)

Privêdi mi očeta, da ga vsprejemem
Kot Jožef Jakopa nekda v Egiptu.
O draga duša, pojdi!

Katarina

(ganjena).

Z Bogom! z Bogom!

(Odide, Erazem za njo.)

10. prizor.

Dizma

(pride in se udari po čelu).

To je vendar čudno. Treh hlapcev ni nikjer.
Zdaj naj pa pride ukaz, da bi zgrabili, zgrabili
lopova iz Zalesja! In nihče se nič ne zmeni
zanje. Jaz pojdem sam v Zalesje. (Odide.)

11. prizor.

Erazem. Barbara.

Erazem

(objame mater).

O mati, mati, jaz sem srečen, srečen!

Barbara.

Kaj?

Erazem.

Ona, Katarina, se povrne,
Ker ljubi me, o čujte mati, ljubi —
In jaz sem srečen zdaj —

Barbara.

Moj sin, le bodi!

Jaz se radujem tvoje sreče sama.
A kdaj se vrne? Menda nisi zabil,
Da jutri odpotujeva.

Erazem.

To vem.

A tudi vem, da, kar je obljubila,
Izpolni, da se vrne, ko midva
Na Rako se povrneva — gotovo.
O kmalu se vrniva, moja mati,
Najdražja mati, kmalu — kaj? — o, da!

Barbara.

Če bodeš želel . . . Kaj mi je, Erazem?
Tako tesno mi je pri srcu danes
Od jutra že — ne vem zakaj — a jaz
Domnevam, da me čaka neko zlò —

Erazem.

Tako se včasih vsakemu godí.
Ne bojte se! Od kod naj pride zlò?

12. prizor.

(Prejšnja. Sèl.)

Sèl.

Uklanjam se ponižno. Naš gospod
Iz Krškega pošilja me do vaju,
V največji naglici mi je naročil,
Da precej brez odloga odpotujta!
Od Brežic se pomika silna vojska
Upornih kmetov proti Krškemu.
Na Vidmu sto brodov pripravljenih
Leži in čaka vojske, ki je zdaj
Gotovo že prišla do Vidma.

Barbara.

Bog!
Erazem! Odpotujva! Hitro! Hitro!

Sèl.

Na dalje naročuje moj gospod,
Da v Žuženberk bežita.

Barbara.

Dizma, Dizma,
Ljudje, služabniki, vozove, konje!

Erazem.

Ne bojte se! Saj nič se ne zgodi,
Jaz hitro vse pripravim v malih hipih.
(Hoče oditi.)

13. prizor.

(Prejšnji. Dizma.)

Dizma

(priteče).

Upor, upor! Vse na nogah, v orožji.
Poglejte skozi okno! Kakor ogenj
Izbuhnil je upor. Poglejte trume!
(Vsi gredo proti lini.)

Barbara.

Moj sin, moj sin Erazem, pojdi k meni!
Zaprte grajske duri! O gorjé!
(Vedno bližji se čujejo glasovi, klici: Smrt go-
spôdi! Rajši stokrat umreti kot tlačaniti! Stara
pravda, stara pravda!)
Gorjé mi! Sin ti bil si vedno dober.

Erazem.

Jaz nisem storil jim krivice nikdar.
(Čujejo se med vpitjem streli. Ko se v némi grozi
vsi drže drug drugega, zaropotajo spodaj grajske
duri, in glas Lokvanca se začuje: „Prišli smo po
svoje pravice.“)

Barbara

(omahne sinu na vrat).

Erazem, reši me! Reši me! Reši me!

Zavesa pade.

Prve hiše.

(Povest. — Spisal J. Štrukelj.)

I.

Grbec ptujo grbo vidi, svoje pa ne.
Nar. pr.

„Mica, glej no, Mica!“

„Kaj?“

„Poglej no — brž poglej!“

„Kaj pa je takega?“

„Če misliš, hitro! Jej, ali vidiš?“

„Ti presneti otrok ti, kdo bi mu zaupal?“

„Jaz sem ga že precej časa opazovala. Naj-
poprej je jemal iz zavitka sladkor. Ti ne veš, kako
je oblomil večji kos na vseh ogljih! Manjše je pa
kar poskril po žepih. Res, kdo bi mu prisodil?“

„Pa da zna tako nagniti! To ti pije kakor
velik.“

„Jaz bi ga ne bila spila toliko v dušku.“

„Saj ima vino, čeprav je Sodovo, vendar
nekaj moči: ali temu otroku teče kakor voda.“

„Jeminasta, koliko si je naložil! O mati
usmiljena, pri taki hiši — pa že več suhih
klobas nimajo! Saj nese menda tudi klobase,
ali ne?“

„Kajpada, sedaj-le si bo ona postregla,
seveda prav na skrivnem, ker poslov ni doma
in otrok ni v hiši.“

„Kaj pa vino? Meniš, da ga bo sama cel liter?“

Za pravdo in srcé.

(Tragedija v petih dejanjih iz časa kmetiških uporov l. 1573. — Spisal Anton Medved.)

Četrto dejanje.

Prostor ob vasi Zalesje. Na desni lipa brez listja. Na levi na ozadju se vidi grad Raka, na čegar stolpu vihrá prapor.

1. prizor.

(Na levi več kmetov, ki se ménijo; drugi poslušajo pojoče mladeniče in deklice, zbrane na desni pod lipo pred Grajanom, na klopi sedečim.)

Zbor.

Le vkup, le vkup uboga srenja!
Danès obhajamo svoj god,
Danès z gospodom kmet ne menja,
A s kmetom menjal bi gospod.
(Smeh med kmeti.)

Grajan.

Naprej, naprej! Ali niste zapametili nadaljnih vrstic? Ravno tako se zopet začnè:

Zbor.

Le vkup, le vkup uboga srenja
Za staro pravdo boj končat!
Prostosti dôba se začenja,
Poslej bo kmet gospodu brat.

Grajan.

O, kako lepo pojete! Nadaljujte! Saj sem vam zložil še več.

Kmet

(stopi k Grajanu).

Ta pesem bo slovela, ko bomo mi vsi spali pod zemljo. Naši otroci jo bodo peli, ki bodo prosto lepše živeli, kot smo mi.

Grajan.

Pevajte dalje! Zakaj ste obmolčali?

Deklica.

Najboljše pevke ni med nami. Kje je Katarina? Zakaj ni njé semkaj?

Druga.

Videla sem jo v vasi, a bila je jako žalostna. Vprašala sem jo, zakaj se ona z nami ne veseli, pa mi je smehljaje odgovorila, da se bo šele veselila. Jaz je nisem razumela.

Več deklic.

Pojdimo ponjo! Ona mora peti, mora biti vesela z nami vred. Pojdimos!

(Deklice gredó na levo.)

2. prizor.

Prejšnji.

(Mladeniči stopijo k možem.)

Kmet.

Torej povej no, Oberč, kaj si čul! To je kazen, pravična kazen božja.

Oberč.

Krištof Ložan je mrtev. Pri Kostanjevici so ga kmetje kamenjali. Štefan Gregorijanec je ujet. Vzet mu je Jeseniški brod. Krško je obkoljeno od devet tisoč kmetov. Zapoveduje jim Magajic. Vsa druga vojska taboruje ob Brežicah. Vse gre, kakor je bilo domenjeno.

Kmet.

Kdaj se zberemo k sodbi? Pojdimos naproti Lokvancu!

Več glasov.

Pojdimo, pojdimo! Hurá!

(Veselo vihraje odidejo na levo.)

3. prizor.

Grajan.

Ostal sem sam, a ni mi tožno nič,
Postaran sem, a peval bi kot ptič.
O, da sem lepe ure te doživel,
Odrešen zdaj je moj teptani rod.
Pomlajen kličem jaz, če prav osivel:
Odpusti hlapca svojega, Gospod!

4. prizor.

Grajàn. Katarina.

Katarina.

Moj oče! Kaj sedite tukaj v mrazu?

Grajàn.

Oh, mene nič ne zebe, Katarina.
 Popevali smo zdaj in jaz sem pel
 Na stara leta, draga hči, le misli!
 In pel sem ko mladenič dvajsetletni.
 Zakaj si se odmaknila od nas?
 Pogrešal te je zbor mladenek naših,
 In kje si bila?

Katarina

(sede k njemu).

Kje sem bila, oče?

Sedela sem doma in čisto sama.
 Saj nisem vedela, da so vas semkaj
 Odvêli, da ste peli svojo pesem.

Grajàn.

Ti, Katarina, meni se dozdeva,
 Samo dozdeva, da si vsa drugačna,
 Odkar si se vrnila z Rake. Res,
 Tako misleča, s kratka, vsa drugačna.

Katarina.

Drugačna?

(Sklene roke.)

Morda se vam le dozdeva.

Drugačna? Morda nisem ista več. —
 Moj oče!

(Objame ga.)

Jaz sem res drugačna, druga.

Oh meni solze silijo v oči — —

(Ihté.)

Vse drugo se raduje, jaz tugujem
 In jaz imam srcé tesnó, težkó.
 Nikar se ne hudujte, ljubi očka!
 Da nimam vas, o, kaj bi jaz počela,
 Sirota, ki pogreša mater . . . mater.
 Nikoli matere poznala nisem,
 Nikdar me ni učila sladko ona,
 Ki je na zemlji za otroka prva,
 Ki prvo in najgloblje upozna
 Čutenje in mišljenje svoje hčere.
 Nikar se ne hudujte, očka moj!
 Jaz ljubim tudi vas iz cele duše.

Grajàn.

Prav — Katarina, jaz te tudi ljubim.
 Jaz vem, kaj mati je otrokom svojim.
 In vedno sem se trudil s slabim duhom,
 Da njo bi ti namestil, ki je ni.

Katarina

(objame ga).

Moj dobri oče! jaz vas ne pozabim.

Grajàn.

A, Katarina, Katarina, hči,
 Ne vidim sicer, vendar v srcu čutim,
 Da zdiš se mi drugačna, vsa drugačna.
 Ti mi kališ veselje zadnjih dni,
 Ko prosto je zasopel rod teptani,
 Ko je pravica zmagala krivico,
 Ko nevedé raduje se celó
 Otrok ob varnem materinem krilu.
 Ničesar nisi mi doslej skrivala,
 Zato se nadejam, da mi razkriješ
 I zdaj, kar ti srcé teží in oži.

Katarina

(polglasno).

Usoda dobrega — Erazma, oče.

Grajàn.

Zanj se bojiš? In ti —? No, čudno ni.
 On bil je vedno blag in plemenit
 Za nas, toda za tebe, Katarina,
 Za tebe, ki te je ukrasti dal,
 Za tebe on je drugi, kot za nas.
 Pomisli! Meni malo je povšeči
 Tvoj strah ob njem in tvoja čudna žalost.

Katarina.

On ni imel namenov slabih z mano.
 V ljubezni slepi je postal otmičar,
 Kar bilo mu je žal in mu je še.
 Zakaj me je oprostil sam od sebe?
 O jaz mu vse odpuščam rada, vse.

Grajàn.

Naprej! Poslušam. Kaj se mi odtezaš?
 Do jedra! Ti samo okoli tavaš.

Katarina.

On tudi vas spoštuje od srcá.
 Vsekdar bi vas sijajno in ljubezno
 Sprejel na Raki. To mi je zatrjal.

Grajàn.

Ne jemlji v misli mene, ki sem siv.
 Kakó sprejel bi tebe, to povej!

Katarina.

Jednako!

Grajàn.

Nič prijazneje in ljubše?
 Le čakaj, Katarina, odgovôri!
 Ti praviš — no, ti praviš . . .

Katarina.

Oh, moj oče!
Nikar me ne dražite, in besed,
Ki težko mi gredó na dan iz prsij,
Nikar jih ne zavirajte z dovtipi!

(Sklene roke; zase:)

O Bog, Ti moč mi daj v tem težkem hipu!

(Proti očetu.)

Moj oče, jaz sem njemu obljubila,
Da vrnem se na grad.

Grajân

(vstane).

Komú, komú?

Katarina.

Erazmu.

Grajân.

Da se vrneš, in po kaj —?

Katarina.

Da tam ostanem.

Grajân

(smejé).

Katarina, ti —?

Menjala sva ulogi, zdaj si ti
Dovtipna, ha, ha, ha, na grad k Erazmu?

Katarina.

Besede moje so globoko resne.
Oh, oče, oče, ne hudujte se!
(Hoče ga objeti, a on jo potisne proč.)

Grajân

(resno, potem divje).

Ob pamet menda nisi — Bog nebeški!
Ob pamet nisi —? Katarina, hči,
Kaj praviš, kaj si obljubila, kaj —?

(Glasovito.)

Peklò in grom! Povej, je-li resnica?

Katarina

(ihté).

Moj oče, poslušajte, poslušajte,
Potem sodíte!

Grajân.

Brž govôri, brž!

Katarina.

Jaz bodem mirno govorila, oče,
Zatorej pojdiva na miren kraj!
Prihaja nova truma, kmetje, godci.

(Godba se začuje.)

Grajân.

Le brž, le brž odidiva odtod!
Daj roko, hitro, hitro, Katarina!
(Odideta na desno.)

5. prizor.

(Najprvo pridejo godci in gredó čez prizorišče na skrajnjo desno. Za njimi Lokvanec, sin Andrej, Končan, Podlesnik, Oberč in več kmetov. V sredi med njimi Erazem, bledega, povešenega obraza, na rokah in nogah uklenjen. Ustavijo se pod lipo.)

Erazem.

Pojdimo v vas! Verige so mrzle, da imam
od mraza roke krepene.

Kmet.

He! Nam so bile tudi mnogokrat roke krepene na tlaki, a kdo se je zmenil za nas? Že prav! Vsak ob svojem času!

Dva kmeta

(posadita Erazma na klop).

Tukaj boš sedel, tukaj boš sojen.

Erazem.

Ljudje, imejte usmiljenje! Kdaj sem storil
kako krivico?

Andrej.

Le čakaj! Vse zveš! Nikar se ne imej za
nedolžnega! Kako je resničen in čist!

Erazem.

Povejte mi, dokažite mi! Doslej mi nihče
še ni ničesar očital. Jaz sem pripravljen na
kazen, če mi dokažete, da sem bil krivičen.

Lokvanec.

Tukaj pod milim nebom naj se vrši sodba!
Vsak vaščan naj čuje naše besede in tvoj zagovor.

(Iz vasi se naberejo novi gledalci in gledalke.)

Lokvanec.

Morda zadene tebe, gospod, milejša kazen.
Res je namreč, da nisi bil ti jednak drugim
trinogom. Zakaj si pa vendar-le uklenjen, poslušaj in odkritosrčno odgovarjaj! Tebi je bilo znano naše živinsko trpljenje, znane naše mile tožbe pred tvojo materjo, znano nje krivično, nečloveško ravnanje z nami. Zakaj si molčal kot jedini sin, kot gotovi dedič vsega imetja materinega? Zakaj se nisi nikdar potegnil za našo pravdo? Ali si bil prepričan, da se je vse godilo po davno nastavljenih pravicah, ki so

natanko ohranjene v grajščinskih bukvah? Ali nimaš nobene oblasti in veljave pri svoji materi, ki te slepo ljubi, kakor vemo vsi? Odgovôri na to!

Več glasov.

Tako je! Odgovôri, odgovôri!

Erazem.

Verujte mi, da je vse gospodarstvo vodila sama moja mati, kateri bodite milostni! Nikdar se nisem vtikal v njene opravke, nikdar nisem pregledaval kake knjige, v kateri naj bi bila zapisana vaša pravda, ker sem rajši bral druge lepše knjige. Res je, da sem mnogokrat slišal o vaših pritožbah, videl tudi včasih trdo ravnanje svoje matere in jaz — nisem molčal. Prosil sem večkrat za vas, svetoval ji drugače in jo tudi včasih odvrnil od kakega dejanja. Tudi vprašal sem jo, zakaj tako velevala in hoče, a nje odgovor je bil vedno enak: Sin, ti si mlad, neizkušen; ne skrbi za stvari, ki jih lahko jaz urejujem. Veruj mi, nikomur se ne godi krivica!

Več glasov.

Ha, ha. To je prava! Nikomur krivica!

Erazem

Dragi ljudje, komu naj verujem, če ne verujem svoji materi? Jaz še danes vseh krivic njenih ne poznam. A prizanesite ji! Če je kaj zakrivila, gorjé! že je bila ljuto kaznovana. Za lase ste jo po stopnicah vlekli — o Bog — kje je sedaj, kje jo imate?

Andrej.

Skrbi zase! Nikar ne misli, da si sedaj že prost. Tvoja nedolžnost zatemni hitro. Poglej ta zaboj!

(Dva mladeniča ga držita pred njim. Andrej od-pahne pokrov.)

Čegav je ta denar! To so naši žulji, pre-kovani v zlato. In to zlato — čegavo je?

Erazem.

Moje ni!

Andrej.

A bilo je nekdanj tvoje in bi imelo ostati tvoje — ti nič ne slutiš?

Erazem.

A spominjam se. Ta zaboj je Dizmov.

(Vse se gnete okrog zaboja in čudeč se gleda zlato.)

Andrej.

Kaj, Dizmov? Ti to veš? Kako veš? Kdo ti je povedal?

Erazem.

Dizma sam. To si je prihranil in imel za-kopano v zemlji.

Andrej.

Tako je govoril slepar? To je ukraden denar, čuješ, ukraden! Poglej te podobe zlate!

(Pokaže mu nekaj zlatov.)

Erazem.

Bog, to so moji darovi, to so ogerski zlat-niki! Te je imel v zaboji! Potem je tat, po-navljam, tat.

Andrej.

In ko bi ne imel druge krivde grad, ima to, da je imel tatú, sleparja za oskrbnika. Ali čuješ? In ker govorim o Dizmu, pustite me, oče, da vprašam jaz o nekaterih dogodkih. Ti, nedolžni Erazem, kdo pa je poslal Dizma v logarjevo kočo izganjat starega Grajana, slepega moža, in sicer z bičem?

Erazem.

Bog mi je priča, jaz ne!

Andrej.

O, ti ne, ti ga nisi nikdar poslal.

Erazem.

Trikrat sem ga poslal, priznavam, a nikdar mu nisem velel, da naj ju izžene ali celó pre-tapa. Nikdar ne! To je krivda Dizmova.

Andrej

(smeje).

Kdaj pridemo vendar-le do kakšne tvoje krivde! To je čudno, ha, ha, Erazem, kdo je pa Grajanovo hčer odvêl ali dal odvêsti — hm? Hudiča, sedaj smo pa vendar skupaj! Ali še ne?

Erazem.

Jaz sem jo dal odvêsti. A jaz sem jo tudi izpustil iz proste volje. Nihče ji ni hudega pri-zadel, kar sama vé. In jaz je ne bi nikdar spravil na Rako, da sem se upal sam govoriti tukaj ž njo, ali da pride sama na grad, kakor sem jo vabil.

Andrej.

Potem si otmičar, zapeljivec!

Več glasov.

To je kazni vredno. To je krivično!

Erazem.

Jaz ji nisem nikdar v svojem življenju iz-rekel niti najmanje žaljive ali nečastne besede.

Andrej.

Seveda, na gradu si jo učil moliti. Ha!

(Smeh med kmeti.)

Ne uideš, ne utečeš. Zato te čaka kazen — kazen. (Gre pretéče proti njemu, a Lokvanec ga ustavi.)

Lokvanec.

Moj sin, umiri se! Sodimo trezno! Svojih rok ne bomo oskrunili s krvjo! Pravica naj sodi!

Erazem

(Andreju, ki ga besno gleda).

Andrej, kako si krivičen proti meni! Kaj pa sem ti jaz preje storil, ko si streljal name v gozdu? Čuj, jaz to vem.

Andrej.

Jaz streljal? (Kmetje se spogledajo in šepetajo med seboj.) Jaz streljal? Kdo je to trdil?

Erazem.

Dizma sam te je čul.

Andrej

(na stran).

O brezdanja zloba!

(Erazmu.)

Zakaj sem streljal? Ker si mi hotel premotiti najdražje srce na svetu. Ti še vprašuješ? In napačno bi res ne bilo, ko bi takrat boljše meril. Potem vsaj ne bi bil ti postal otmičar.

6. prizor.

Grajän. Katarina.

(Prideta od leve.)

Katarina

(obrne se proseče k Andreju).

Andrej, o Andrej, prizanesi mu! Vsaj ti ga zagovarjaj! Prosim te, rotim te . . .

Grajän

(na desni vzdihuje in kliče).

Preslepil jo je! Gorjé mi! Andrej, Andrej, k meni! Sem pojdi, Andrej, čuješ?

Andrej

(gre h Grajänu, kjer se tajno in strastno ménita).

Bog, je-li res? Ne, to ni resnica. Ni ne!

Katarina

(stopi v tem k Lokvancu).

Oče Lokvanec! Kakor se Bog prosi, sodíte usmiljeno! Vi ste dobri, pravični.

Kmet

(k tovarišu).

Kaj se ta zanj poteza? To je čudno. Ona, ki ji je krivico storil.

(Lokvanec molči.)

Katarina.

Meni ni storil nobene krivice. Jaz mu jo odpuščam, če je katero storil. Ali vam ni bil on vedno naklonjen? Spominjajte se ga v dnevih bridkosti!

Andrej

(stopi naprej in bolestno-obupno vzkrikne sam zase).

O Katarina!

(Potem skoči s stegnjenima rokama proti Erazmu.)

Umri, umri! Pogini!

Katarina

(stopi pred Erazma, obrnjena proti Andreju).

Andrej, Andrej! Nikar —! Jezus, Marija —!

Andrej

(divje).

Beži, beži ti, da me ne zdrastiš. Kje si ti, ti zapeljivec, slepar! (Hoče do njega.) Da te zmečkam — ha! —

(Lokvanec ga zadržuje, in na njegov opomin ubra-nijo Erazma še drugi.)

Katarina

(jokaje Andreju).

O, kaj ti je storil? Pusti ga! Ne umôri ga!

Andrej

(s pritajenim medzobnim glasom).

Katarina, ali je res? (Glasno.) Ali je res?

Katarina

(objame ga čez pas. Milo):

Oh, Andrej, umiri se! Kaj sem ti storila? Bodi dober z menoj! Pojdi z menoj! Ti si ves razburjen. (Vleče ga seboj.)

Andrej

(mehko).

Saj ni res, kaj ne, da ni res, Katarina, reci mi ti!

Katarina.

Pojdi z menoj! Andrej! Da se umiriš. Ti si razdražljiv in hitre jeze! Pojdi! (Andrej s Katarino odide.)

Graján

(ves čas kakor nem).

O veliki Bog! Morda ni res, morda ni res!

(Odide na desno za njima.)

Lokvanec

(s povzdignjenim glasom).

Možje in bratje, mirujte! Vêdimo se razborno in mirno, kakor pristuje možem. Moj sin je odšel, s katerim ima Erazem svojo stvar. Res je otmica za vso vas žaljivo in krivično delo, a govoriti imamo o marsičem, kar dostaje obče blaginje vseh nas podložnikov. Vsak čas imajo Vrbičanje privesti Barbaro, s katero začnemo prav za prav glavni razgovor. Sedaj pa najlože iz ust samega Erazma pozvemo, s kakšnim namenom in s katerim pravom nam je prizadevala njegova mati toliko krivic, žalostij, kaznij. (Zadaj se začuje smeh, razgovor, kriki.)

Več kmetov

(ki se obrnejo proti desni).

Barbaro peljejo, Barbaro peljejo! Poglejte!

Erazem

(vzdihne).

O moja mati, uboga mati, ti si še živa, da si le živa! Lokvanec, usmilite se naju! Vse hočeva popraviti, kar sva zakrivila.

Lokvanec.

S teboj usmiljenje — ne rečem! Ali s tvojo materjo! Pri nji naj govori pravica, pri nji, ki nikdar milosti ni poznala.

7. prizor.

Prejšnji. Barbara. Več kmetov.

(Med vriščem pripeljejo Vrbičanje Barbaro v plug upreženo in jo tepó z biči.)

Barbara

(ko ugleda sina).

Erazem, Erazem!

Lokvanec.

Možjé! Še jedenkrat vam kličem v spomin! Volili ste me za vodnika, da varujem red.

(Za čas utihnejo.)

Poslušajte torej mene! S pretepanjem in vriskom ne dosežemo ničesar. Mi hočemo sodbo. In sodba naj se vrši mirno. Mi hočemo dokazati, da se nam je godila krivica. Kdor se krivice ne zaveda, on je nedolžen. Treba je, da se zavé: potem kazen poboljšuje, drugače pohujšuje. Izprezíte Barbaro!

Barbara.

Usmiljenje! Vse vam povrnem, vse popravim. Moj sin, prosí zame!

Kmet.

On je proketo malo prosil zate.

Drugi.

Saj ni mogel.

Lokvanec.

Pokažimo se pravične! Nam niso niti odgovorili, kadar smo se ponižno pritožili. Mi pa se hočemo vsaj dogovoriti.

Barbara

(ko je izprežena, teče k sinu).

Moj sin! ti si še živ. (Objame ga.) O Bog, kako se nama godi!

(Dva kmeta jo odtrgata od Erazma in posadita poleg njega.)

Oberč.

Tukaj sedita in tukaj odgovarjajta!

(Barbara zagleda na tleh zaboj in na pokrovu zlatnike, ki jih je Andrej položil nanj.)

Barbara.

Kaj vidim, ali ni to najina dédinska zlatina? Oh, tudi to so nam vzeli.

Lokvanec.

Tega nismo mi vzeli, temveč vaš dobri oskrbnik Dizma. Zdaj pa je naše kot majhna odškodnina za nešteto škodo.

Erazem.

O, kje je Dizma? On je tat, on je tudi vzrok najine sedanje nesreče.

Lokvanec.

Ne bojte se zanj! Ako prestopi še naš kraj, izgubljen je. Če ostane v ptujini, bodi v preganstvu brez imetja. Žal, da je ušel.

Barbara.

Vrnite nama svetinje, drage svetinje! Vse drugo bodi vaše!

Lokvanec.

O tem bomo govorili pozneje! A sedaj stopite bliže, vsi podložniki, vsi tlačanje in trpini okrog nje, ki nas je tlačila!

Barbara

(primakne se k sinu).

Erazem! Zate sem delala, zate trpela. Prôsi zame!

Lokvanec.

Vendar dovolj tukaj! Mi vsi idemo v vas, ker se dela večer. Tam se bomo razgovorili. Ne bojta se, krvi ne bomo pretakali. V Zagrebu bo sodišče v pričo nas samo razsodilo, kaj sta zaslužila. In sodniki najvišji bodo najbolj tlačeni kmetje.

8. prizor.

Prejšnji. Zorič.

Kmetje.

Čujte peket! Glejte, kdo je to? (Vsi se obrnejo proti levi.)

Zorič

(skoči na levi raz konja).

Možje! — Ljudje! — poslušajte! —

(Vse ga obkoli.)

Kje sta, kje sta? (Gleda na okoli. Uzre Erazma in Barbaro.) Hvala Bogu! — Bogá hvalite!

Lokvanec.

Govôri, Zorič, kaj je? Ti si nekam preplašen.

Zorič.

O zdaj nič več ne. — Zdaj je dobro. Da sta le živa. Hitro naj povem. Vse izgubljeno. Krško je v rokah Jošta Turna.

Vsi.

Bog! Kaj? Zorič, povej, povej! hitro!

Zorič.

Tristo mrličev naših je vzela Sava. Petsto je ubitih. Grozno, grozno! Kar dela Jošt Turn, to je grozno. Ušesa reže, roke odsekuje. Počakajte, da vam vse povem.

Več glasov.

Zorič, Zorič, govôri, govôri!

Zorič.

Jaz sem bil ujet od Valvasorja.

Barbara

(nasloni se na sina).

Moj sin! Morda je prišla rešitev!

Končan

(poleg nje).

Môlči, da ti ne potisnem noža v vrat.

Zorič.

Valvasor je stopil k meni in rekel: Zorič, ali hočeš živeti? Če hočeš, nekaj stôri! Konja ti dam. Pojezdi, kar najhitreje moreš, na Rako.

Reci ljudem, da naj prizanesó Erazmu in Barbari. Jezdi, sebi rešiš življenje in svojim tovarišem! Ako sta pa oba že mrtva, potem gorjé ubogim ljudem!

Lokvanec.

Vse to, kar praviš, je resnica?

Zorič.

Za živega Boga vam rečem, vse resnica. Rešite se, pustite ju. Vsak čas pride Valvasor sam; v jedni uri ali še preje Jošt Turn z uskoškimi vojaki. Ko sem odhajal, prišli so ravno v mesto. Valvasor me je spremljal do konca mosta, da me niso ubili. Danijel Bihački je pal. Njega osveti Turn zdaj.

Lokvanec.

Ali pa veš, Zorič, ki si bil naš zaveznik, kaj je naše geslo: Rajši stokrat umreti, kakor tlačaniti?

Več glasov.

Rajši stokrat umreti, kakor tlačaniti!

(Nekateri pomirjajo.)

Zorič.

Kakor hočete. Ali poslušajte me dalje! Valvasor mi je sveto zatrjeval, da vam prizanesó življenje in vrnejo vse stare pravice. Odložiti vam je samo orožje, oprostiti Erazma in Barbaro. Sveto je zatrjeval, rečem vam, in upam, da ni lagal, zakaj Valvasor je dober, kakor ga poznate.

Lokvanec

(po premisleku).

Bratje, kaj se vam zdi? Jaz se ne bojim za življenje, jaz ne govorim iz strahú. Ali odločevati nimam sam v tem trenutku. Svetujte, storite, kakor vam je drago!

Več glasov.

Lokvanec, govôri ti, kar storiš ti, storimo mi.

Lokvanec

(stopi k Barbari).

Gospa Barbara! Takó vas zopet imenujem. Vi ste slišali vse. In kar je govoril, verjamemo, zakaj Zorič je naš zaveznik. Verjamemo tudi Valvasorju — toda vam . . .

Več glasov.

Nič, nič.

Barbara.

Kar ukrene Valvasor, to storim jaz. Rada, rada, še več storim za vas — sama. Za Boga vas prosim, oprostite naju!

Lokvanec.

Vi poravnate storjene krivice, in nam jedenkrate za vedno določite, katere dolžnosti imamo do vas?

Erazem.

Jaz vam rečem, prisezam pri ljubezni, ki me veže do matere, da bodete imenovali odslej grajščakinjo na Raki — mater, ne gospo vladarico.

Lokvanec.

Sin priseza, mati samo obeta. Obrnimo se torej k materi! Ni je ožje meje na svetu, kakor je med življenjem in smrtjo. Vaše življenje je še vedno v naših rokah, četudi je Jošt Turn samo jeden streljaj daleč od nas. Ali ni to za vas slovesen, imeniten, za vedno odločilen trenutek? Govoríte!

Barbara.

O, je!

Lokvanec.

V slovesnih trenutkih govori človek slovesno in odločilno. Jaz upam, da bodete tudi vi, če imate srce v prsih, kakor je imamo mi, ki nas imenujete pse, da bodete tudi vi zdaj govorili odločilno, odkritosrčno.

Barbara.

Bom.

Lokvanec.

Nad nami je Bog! On, pred katerim bomo vsi stali o strašnem dnevu plačila in kazni, On, ki ne sodi človeka po licu, po stanu, po krvi, po bogastvu, po učenosti, po starosti, po spolu, On, ki je večni dan, večna resnica, večna pravica, On, kateremu ni skrita nobena trpinova

solza, in noben grajščakov posmeh. Pri tem živem Bogu vas zdaj rotim, ali bodete z nami človeško, pravično ravnali? Ali nam bodete vrnili staro pravdo, v kateri so naši očetje pred stoletji ubožno a zadovoljno in udano živeli? Govoríte, prisežite!

Barbara.

Prisezam.

Erazem.

Meni ni treba prisezati. Nikdar vam nisem krivice storil, in če sem jo s svojim molčanjem, nisem bil kriv. Zdaj pa vem. —

Lokvanec

(stopi k Erazmu in mu odklene verige).

Pojdita na grad. In mi pojdimo mirno v vas. Ako ta sveta obljuba in sveta prisega na svetu ne bodeta veljali, potem me ni skrb telesnega življenja na prokletem svetu.

(Odide prvi, za njim vsi. Andrej vzame zaboj z zlati.)

9. prizor.

Barbara in Erazem

(objameta se).

Barbara.

O, Erazem, moj sin!

Erazem.

O, mati, hvaliva Boga! Tudi kmetje imajo plemenita srca.

Zavesa pade.

Prve hiše.

(Povest. — Spisal J. Štrukelj.)

(Dalje.)

II.

O, jaz ubogi kmet,
Kaj čem jaz začeti?
Národná.

„Kako si kaj spal, Greben?“ povpraševal je drugo jutro Sod ob devetih svojega najboljšega pivca.

„Po navadi, dobro“, odgovoril je le-ta. „Le brž mi prinesi; saj veš, s čim si je treba piko dreti.“

Sodu ni bilo treba dvakrat reči. Kmalu se je vrnil s pol litrom vina in steklenico kisle

vode. To je bila Grebenova vsakdanja dopoldanska pijača.

„Jaz pa kar nisem mogel zastisniti očíj“, pričel je zopet krčmar, „tako neumno sem se bil ustrašil.“

„Čudno je bilo pa res, da smo bili tako črni, in nobeden tega ni opazil“, potrdil mu je Greben. „In še danes mi je žal, da nismo igre končali. Nekaj bi ti bil ujel, ali srčnega kralja ali pa pagata.“

„Nič bi ne bilo tvojega, saj je bil moj mož močen“, ugovarjal je Sod.

Za pravdo in srcé.

(Tragedija v petih dejanjih iz časa kmetiških uporov l. 1573. — Spisal Anton Medved.)

Peto dejanje.

Isto prizorišče kakor preje.

1. prizor.

Erazem. Katarina.

Erazem

(vleče Katarino za desnico).

Nikar se ne oziraj, Katarina!
Za manoj v grad! Ne boj se hudega!

Katarina

(plašna).

O Bog, gospod Erazem, kam naj grem?
(Na desni se čuje jok žená, vpitje otrók, kliki môž.)

Erazem.

Le z manoj pojdi, dokler boj vrši.

Katarina.

Moj oče! oh, moj oče!

Erazem.

Je na varnem.

Dva moja hlapca sta ga skrivno vêla
V poprejšnje stanovanje za logarja.
Ne skrbi zanj! Ob kratkem spet ga vidiš.

Katarina

(nasloni se mu na rame).

Oh, ali boste milostljivi s kmeti?
Z Andrejem?

Erazem.

Če smo sveto obljubili,
Gotovo ne prelomimo obljube.
Nam ni po godu, da je vitez Turen
Tako ostèr in neobziren zdaj.
On pravi, da ima povelja stroga.
Ob njem je Valvasor, in to je dobro.
Krvi ne bode tekla niti kaplja.
Le z manoj, z manoj, draga Katarina!

Katarina.

Tako nezmerno tesno mi je v srci.
Zakaj sem zapustila vás, Erazem!

Erazem.

Kaj hočeš v boju, deklica, početi?
Koga rešiti? Le umiri se!
In pojdi, pojdi! vse izteče dobro.
Zakaj ne upaš nič besedam mojim?

Katarina.

Naj idem torej! Bog nesreče varuj
Očeta in vaščane. Oh, kaj ne, da
Prosili boste za nje — morate
Prositi.

Erazem.

Ali naj ponavljam vedno?
(Odideta.)

2. prizor.

Dizma.

Ta je dosegel, kar je hotel! A jaz? O moj
denar! Ko sem mislil, da sem prišel do zaže-
lenega konca — ná, zdaj zopet ne vem, kje
leži moj trdo zaslužen denar. O vražji Andrej!
Vendar še jedno upanje imam . . .

3. prizor.

Prejšnji. Barbara. Valvasor.

Barbara.

Dizma! Zdaj si tukaj. Ti si ukradel najine
zlatnike! Kje si jih dobil?

Dizma.

Jaz nikdar. Kdo to trdi?

Barbara.

Videli smo jih v tvojem zaboju.

Dizma.

V mojem zaboju? O, da! Te ste videli, a
ti so moji, popolnoma jednaki vašim. Jaz sem
jih drago odkupil na Ogorskem od nekega ple-
miča, ki je ubožal. Le pogledjte jutri v svojo
zakladnico, in videli boste, da so vaši še tam
in da so ravno taki, kakor moji.

Barbara.

Sicer ti bodi odpuščeno. Gospod Valvasor mi je pravil, da si prav za prav ti rešil najino življenje, ker si pribežal o pravem času v Krško. Zahvaljujem se ti za to in lahko ostaneš še nadalje naš služabnik. Upam namreč, da bodeš odslej v vseh stvareh zvest.

Dizma.

O, tisto pa, gospa! Zvest hočem biti vedno, kot sem bil do zdaj, v vseh stvaréh zvest.

Barbara

(obrne se k Valvasorju).

Jaz vam ne morem zadostno izraziti svoje hvaležnosti. Gospod Valvasor, bodite uverjeni, da vas nikdar ne pozabim.

Dizma

(spredaj zase).

Majhno preveč sem govoril. Zdaj je treba gledati, da bodo ti zlatniki zares jutri v zakladnici v gradu.

Barbara.

Jaz ne ostanem nič več tu. V nekaterih dneh odpotujem s sinom, in nikdar več ne bo stopila moja noga na ta kraj, kjer sem prebila te strašne ure strahú in sramote.

Valvasor.

Ne govorite o hvali! Nisem mnogo storil, a kar sem storil, to sprejmite za dokaz moje ljubezni do vaše rodbine. Časi so zares hudi, in gorje, kadar prime nevešča roka vendar-le za orožje. Kmetom se ni godila povsodi pravica, a tudi ne povsodi krivica. O današnji dôbi se bo govorilo v poznejših časih mnogo. Premenile se bodo razmere med nami in podložniki, in krivda teh bojev pade morda bolj na nas, kakor na kmete. In morda s pravico. In tega mi ne zamerite, gospa: predno seže kmet od mirnega pluga po krvavem orožju, morajo se mu tla življenja pod nogami tresti. In tisti, ki ja tresejo in tisti, kateri tem pomagajo, odgovarjali bodo pred Bogom.

Barbara.

Gospod Valvasor! Vi ste zelo dobrohotni in dobrohotno sodite tudi o kmetu. Jaz ne poznam tega ljudstva. — Kje je moj sin Erazem?

Dizma.

Na grad je šel z — — na grad je šel.

Barbara.

Jaz grem za njim. Zvečer se vidimo pri nas v gostih. (Barbara odide.)

4. prizor.

Prejšnja. Uskoki.

(Privêdejo uklenjene Lokvanca, Obrča, Končana, Podlesnika, Andreja in več kmetov.)

Uskok

(Valvasorju).

Pripeljali smo ujetnike. Gospod vitez Turen je odšel v Krško, ker se mu nekaj mudi. Izroča nas torej v vašo oblast in skrb. Naroča pa, da morajo biti uklenjeni in varno zaprti, dokler se on sam ne vrne ali ne pošlje kakega poročila. Odslej se torej klanjanio vašim zapovedim.

Valvasor.

Slišal sem. Odšli bomo na Rakó.

Lokvanec

(stopi pred Valvasorja).

To je torej obljubljena milost?

Valvasor.

Jaz sem storil svoje. Ne bojte se! Zdaj se pa spominjajte bridkih ur, ki ste jih prizadeli gospodu Erazmu in njegovi materi. Vaše ujetništvo morda ne bo dolgo trpelo in nihče vam ta čas ne skrivi lasú. Odkritosrčno mi bodele govorili, in jaz bom govoril za vas milosrčno.

Dizma

(Uskokoma, ki sta ob Andreju).

Jaz imam od gospoda Erazma temu nekaj sporočiti. Jaz sem grajski oskrbnik. Pustita ga torej, da se ž njim pogovorim.

Uskoka odstopita. (Lokvanec in kmetje govoré v ozadju z Valvasorjem.)

Andrej

(mračno).

Kaj imaš govoriti!

Dizma

(s tihim glasom in mirnim vedenjem).

Andrej! Zdaj le poslušaj. Zdaj je prilika.

Andrej.

S teboj ne govorim, lopov!

Dizma.

Torej hočeš umreti! Pomisli, da Barbara in Valvasor vesta, da si ti streljal na Erazma. Če bodo drugi izpuščeni, ti ne bodeš. Pomisli! Mlad človek — umreti.

Andrej.

Če imaš kaj poštenega povedati . . .

Dizma.

Samo zate dobrega. Toda, Andrej, hitro, hitro mi odgovarjaj, zakaj vse je zgubljeno, če odidemo na grad. Kje naj potem še govorim?

Andrej.

Prični torej!

Dizma.

Ali veš, kje je moj zaklad? Ti gotovo veš.

Andrej.

Res je, da vem, ali na svetu ne zvé tega nihče več in ko bi mi rezali stremene raz hrbet.

Dizma.

Andrej pozabi, kar je bilo prej med nama! Kakor resnično Bog živi, jaz ti zdaj razodenem popolnoma resnico. Ali si hočeš rešiti življenje? (Andrej molči.) Ali veš, kje je Katarina? Na Raki.

Andrej.

Na Raki? Ne laži! Ne . . .

Dizma.

Andrej, mirno! Jaz — s svojimi očmi — sem jo videl, ko je šla z Erazmom. Andrej, ali hočeš imeti prostost? Hitro, mirno, da naju ne zapazijo! (Kmetje med tem padejo pred Valvasorja, a on jim namigne z roko, da naj vstanejo.)

Andrej.

O kam sem prišel! O krivica! o nezvestoba!

Dizma.

Povej, ali hočeš imeti prostost? Življenje ohraniš, zbežiš v Brežice. Vsa kmetiška vojska je tam zbrana. Lahko se vrneš nazaj močan, silen in se osvetiš in otmeš nevesto. Andrej, hitro! Če me hočeš peljati na ono mesto, kjer je zaklad zakopan, jaz te ponoči rešim. Poznam skrivne izhode iz gradú. Ti odideš, jaz odidem in se ne vrneva tako brž na Rako. In to je treba précej. Barbara hoče v kratkih dneh odpotovati. Ž njo pojde sin. S sinom pojde Katarina Odloči se!

Andrej.

Ali pa imaš resnico na jeziku? Rajši sem obešen, kakor od tebe prevarjen!

Dizma.

Za Boga, kako naj te o tem prevarim! Saj te vendar jaz preje odklenem in rešim, nego mi ti pokažeš mesto in izročiš zaklad. Le ti me lahko prevariš, a nikar mi tega ne stóri.

Andrej.

Jaz te bom čakal ponoči, toda . . .

Dizma.

Hitro, hitro! Sem gledajo.

(Uskoka stopita k Andreju.)

Lokvanec.

Nepozabljeno bo vaše ime, gospod vitez Valvasor, ako bodete branili pravico v tem času, ko je vse pozabilo nanjo. Z otroškim zaupanjem se torej izročamo vam.

Valvasor

(Uskokom).

Pojdimo!

(Odidejo.)

Zavesa pade.

5. prizor.

Logarjeva koč. Dve okni. Pod njima klop. Jutranji mrak.

Dizma in Andrej

(prideta hitro).

Andrej

(ustavi se).

O, počakaj, počakaj, Dizma, na tem kraju! Jaz ne morem naprej.

Dizma.

Andrej, ne bodi neumen! Midva sva kesna. Jaz te nisem mogel preje oprostiti. Kleti Uskoki popijejo vina, predno so pijani . . . Andrej, pojdiva!

Andrej.

Jaz ne morem naprej. (Na pol pade na klop.) O pretečeni časi! Vse je izgubljeno! Zakaj je tako prišlo? Sam sem. Ni ga na svetu, da me utolaži.

Dizma.

Za božji čas, kaj se obotavljaš! Jutro se bliža. Andrej, pojdiva, drugače sva oba izgubljena. Lepo te prosim, pojdi!

(Znotraj se sliši glasno sopenje.)

Andrej.

Kdo je notri! Nekdo je notri, Dizma.

Dizma.

I, kdo! Grajan je notri. Sam . . .

Andrej.

Grajan, Bog! Jaz ga moram videti, pozdraviti. O Bog. Ubogi Grajan! (Odpre lini.)

Dizma

(prime ga z obema rokama.)

Andrej! Ti si izgubljen, če se samo jeden hip mudiš. Vrni se potlej sèm. Pojdi zdaj. Ne moti starca v spanju, da se ne ustraši. Rotim te, pojdi! Samo nekaj trenutkov, in midva sva gotova. Potlej greš lahko précej h Grajanu. Vsaj prostor mi pokaži.

Andrej.

Hitíva torej! Hitíva!

(Urno odideta.)

6. prizor.**Grajàn**

(na ležišči v spanju).

Nebo je krvavo. — Veličastno! Naš kralj! Živi Bog našega kralja Matija Gobca. Prosti smo, prosti, prosti — Katarina moja hči! Bodi blagoslovljen, Andrej — Barbara umrla — Božja pravica — Božja pravica — Katarina, ti si blede. Noč je prišla — Ljudi vežejo — Jaz sem mlad, zopet mlad. O naša vojska velika — močna — kje si Andrej? — (Obmolkne.)

7. prizor.**Katarina**

(pride skrbno plašna).

Moj dobri Bog v nebesih! Tukaj sem. Usôpla sem se, kakor bi letela.

(Po premoru.)

O to srcé mi dalo ni mirú.
Na hip očij zapreti nisem mogla.
O, da sem zopet tukaj, oče, oče!

(Šepetaje:)

On spi gotovo. Ali naj ga vzdramim?

(Gre k lincam.)

In line so odprte. Mraz je zunaj.
Jaz jih zaprem. Pozabil je zapreti.
Ubogi očka, star in slep in sam!

(Gre strani. Odločno:)

Ne! Sam ne sme trenutka več ostati
In bodi čas jednak viharju buren.
Ob meni mora biti, mora, mora!

(Sede na klop.)

Jutranji mir. — Ni ptiča v gozdu čuti.
Ta veter pa, ki v moja lica piha,
Tako gorak je, kot da pomlad sluti.

O ti priroda, v zimskem gozdu tiha,
Spomine glasne vzbujáš meni ti.
Moj očka spi in moja mati spi.

(Poklekne na desni na grob.)

Tu moja mati spi že mnoga leta
In zre z nebes na mene in očeta,
O, da bi jo poznala kterikrat!
Da kterikrat bi pala ji v naročje
Tolažbe, svéta milega iskat
In jokat ji na srci po otročje!
Zaupno — neobupno. — Mati moja,
Veséli se na nebu duša tvoja,
Uživaj mir, saj ga ne motim jaz,
Jedina tvoja hči, na svetu sama.
Le mirno spi in čuj nad nama,
Nad manoj in očetom, zlata mati,
In če je bil usmiljen tebi Bog,
Usmiljen bodi tudi meni, hčeri.

(Vstane in se prekriža.)

Še vedno mirno.

(Gre odpret lini.)

Grajàn

(v sanjah):

Lokvanec, Lokvanec!

Katarina

(tiho, plašno):

On sanja.

Grajàn.

Imèl sem jo, da bi jo tebi dal. — Ni je.
Meni so jo vzeli. — Katarina, nikar! Pojdi nazaj, — k meni nazaj! —

Katarina.

Govorí o meni — Bog!

Grajàn.

Grajske gosti! Hú, hú. — Andrej, ne jókaj!

(Katarina z rokama pokrije obraz.)

Rešil si jo iz turških rok. Prosta je. Drži me, drži me! Padam — joj —!

(Vzbudi se.)

Kje sem, kje sem — tukaj sam? O jaz nesrečnež!

Katarina

(skoči k lini. Glasno milo):

Oče, oče, jaz sem tukaj. Vi niste sami. (Hití k vratom, a so zaklenjena.) Odprite, odprite! Ali čujete, jaz sem, vaša Katarina!

Grajàn.

Ali je res, Katarina? Ali je tvoj duh?

Katarina.

Odprite, oče, da vas objamem! Vi molčite. (Sama zase:) O Bog, kako so težki hipi čakanja! Odprite moj oče! Kako vam je? Vi ste zdravi in niste več hudi. Kaj ne, da ne? Ne, ne!

Grajàn

(odprè vrata).

Moja hči! Od kod si prišla?

Katarina

(pade mu na vrat).

Oh, oče, da vas zopet imam.

Grajàn

(odmakne jo).

Moja hči, od kod si prišla?

Katarina.

Zakaj me vprašujete? Saj veste!

Grajàn.

Moja hči, od kod si prišla?

Katarina.

Vi me tako hladno vsprejemate! Moj oče, ali nisem vaša jedina hči? Ali niste vi meni vse na svetu? (Hoče ga objeti, Grajàn jo odmakne.)

Grajàn.

Jaz vprašam zadnjič: Od kod si prišla?

Katarina.

Od kod? Saj veste . . . Prišla sem z gradú po vas, po vas —

Grajàn.

Potem se vrni na grad, potem beži od tega nekdanjega kraja, potem ne žali sivega očeta, ki stoji z jedno nogo v grobu, potem ne oskrunjavaj (glasno) s svojo kletno stopinjo tal, kjer počiva tvoja mati.

Katarina

(omahne na klop).

Moj oče, kaj mislite o meni! (Glasno:) Kaj ste izrekli? Ali nisem vaša hči jedina? Ali niste vi moj oče jedini? Vaše besede so meč. Izrecite jih še jedenkrat, in jaz se zgrudim na tla.

Grajàn.

O Katarina, kaj si storila, ko si zavrgla svojega očeta! Kaj sem ti storil? (Zajoka.) Izdajalka svojega kmetiškega rodú, nezvesta svojemu rešitelju, prijateljica naših največjih

sovražnikov! O da bi ne bil vsaj jaz — tvoj oče —! Molčiš? Ali si odšla? — Le mólči, le odidi! Zapusti svojega očeta, naj slep tava, dokler se v večni temi ne ubije!

Katarina

(doslej kot okamenela, mirno udana):

Jaz sem prišla po vas, da bi vas peljala v mirno, lepo življenje: vi me pehate od sebe. A jaz ne pojdem od vas poslej nič več, da se ne uresničijo vaše misli.

Grajàn.

Ti pojdi od mene! Kamor želiš! Sama si volila, sama ravnaj! Ti nisi več hči, ni pastorka, nič, nič, manj, veliko manj ko ptujka. O Bog, kako si me ti kaznoval! (Udari se po čelu, kvišku obrnjen z obrazom.) Kako si me ti kaznoval! In zakaj! Ali je nisem ljubil, varoval, učil —! Vzel si telesu vid, da ne vidim solčnega žarka, in zdaj, zdaj si mi pogasil, zatrl tudi žarek dušne ljubezni. Vse izgubljeno. (Katarina nepremično sedi na klopi.) Pa saj pojdem kmalo tjekaj v mirno deželo k svoji pravi Katarini, ki me je zares ljubila. Pustil bom nehvaležni svet. Moje moči se manjšajo. Potlej je vsega konec, kadar me mrtvega položé v mrzlo zemljo.

8. prizor.

Prejšnja. Andrej.

Andrej

(stopi nenadoma).

Oče Grajàn, Bog z vami. (Ko zagleda Katarino, pobledí.)

Katarina

(zgane se osupla).

Andrej!

Andrej.

Oče Grajàn, saj me poznate!

Grajàn.

Ali nisi —? O, ti si Andrej, moj sin, Andrej, daj mi roko!

(Katarina hoče oditi.)

Andrej.

Počakaj! Ali nimaš nič novega povedati? Morda smo zadnjikrat skupaj. Mudi se ti. Vem, zakaj. A le počakaj! Prišel sem samo po slovó.

Grajàn.

Kdo te je rešil? O, jaz sem mislil, da si mrtev. Zahvaljen Bog, da si živ!

Andrej.

Kdo me je rešil! Kaj tisto! Pravična božja roka in krivična Dizmova. Kako ste prišli vi sèm?

Grajàn.

Ne vem. Pripeljali so me sinoči, stražili me, da se je naredila noč. Zaprl sem se in zaspal. O, dragi Andrej, da si tukaj! Ali si varen?

Andrej.

Ker vidim oba, čutim se varnega. Meni je malo do življenja.

(Katarina hoče zopet vstati.)

Počakaj, Katarina, počakaj!

Katarina.

O, Andrej, pusti me! Govorita sama! Potem se vrnem.

Andrej.

Poslušaj naju, vsaj očeta poslušaj!

Katarina.

Jaz sem ti izprosila življenje.

Andrej.

In v istem trenutku prinesla smrt. Jaz te ne izpustim, dokler se ne ločim.

Grajàn.

Pusti jo, Andrej! Ne govôri ž njo! Pojdi k meni! Ti si moj sin. Tolaži me! Pomagaj mi! Vôdi me! (Andrej gre k njemu in mu dene roko čez rame.) Tako, Andrej! Tako sem zapuščen, tako slab. Na svetu nimam žive duše, da bi me ljubila.

Katarina

(pade pred očeta glasno jokaje).

Moj oče, kaj sem vam storila? Iz ljubezni do vas sem se vrnila, iz ljubezni do vas hočem ostati tukaj.

Andrej

(zbadljivo).

Velika ljubezen zares! Zato je zame ni nič ostalo. Katarina, daní se! Nekaj besed hočem še s teboj govoriti. Toda ne pred očetom. Vstani!

(Katarina vstane in se vrže očetu na prsi. Grajàn jo odmakne.)

Katarina.

Vi moríte svojo hčer. Bodi! Bog na nebu vé, da sem nedolžna, in on me bo mileje sodil kakor vi. (Gre od njega.)

Andrej

(prime jo za roko).

Čas je prišel. Dan se bliža. Pojdi z menoj, privošči tudi meni malo besedic. (Potegne jo za seboj.) Nisem mislil, da bom tako kmalu govoril s teboj.

Katarina

(brani se s plašnim pogledom).

Andrej, pusti me, pusti me! Jaz ne grem s teboj. Govôri tukaj! Oče! (Potegne jo s silo za seboj, da izgineta.)

Grajàn.

Andrej, Andrej! Ne govôri ž njo! Ona te ni vredna. (Zadaj se začuje jok Katarine.) Ali si odšel? Kje si? Vrni se k meni, daj mi vsaj desnico. — Ali sem zopet sam?

(Izza prizorišča se čuje govor.)

Katarina.

Križani Bog! Andrej, kaj imaš v roki? In čemú? Gorjé!

Andrej.

Kmalu bo vedelo o tem tvoje srcé.

Katarina.

Andrej, Andrej! Oče, oče! (Glasno ihti.) Izpusti me, prizanesi mi!

Andrej

(z globokim glasom):

Katarina, zakaj me nisi ljubila? Katarina, zakaj mi nisi tega povedala? Ali ne pomniš, ko sem rekel, da te ne pustim (divje, počasi) za nič — nikdar — nikomur na vsem svetu. Spravi se z Bogom!

Katarina.

Andrej, prosim, prosim, prosim . . .

Andrej.

Prepozno!

Katarina

(bolestno vzkrikne):

O Jezus!

9. prizor.

Grajàn. Katarina.

Katarina

(tišči obe roki nad prsi).

Pomoč — oče — pomoč — Bog!

Grajàn.

Kje si, Andrej?

Katarina

(pade pred očeta).

Šel je — prebodel me je — oče — jaz — jaz. (Nasloni se mu na kolena. Grajan začuti gorko kri.)

Grajan.

Kaj je, Katarina? — (Plašno in glasno): Kaj ti je? Ali je to kri, ali je to rana . . . go-vôri, daj!

Katarina.

To — je — kri — oče — pomoč! — Jaz umiram. O o o . . . odpustite, oče — Bog — mi odpusti grehe —! Jaz sem blizu — konca. Oče, ali ni človeka, da bi — ne morem — več govoriti — Pojdite — brž na grad —!

Grajan

(ki jo drži, da se ne zgrudi).

Katarina, tišči rano! Smrtna ni, ne, ne more biti. Hé, ljudje! (Na ves glas :) Pomoč! O Kristus moj!

Katarina.

Oče — prepozno je — vse — ali — mi — oče — odpustite? — (S slabim glasom): Jaz sem vas — ljubila — zmerom — Oče, po-vejte — (Glava ji omahne na starčevo roko.)

Grajan.

Katarina, Katarina, ne umri, ne umri! Vse je pozabljeno. Katarina, ali spiš? (Vzdigne ji glavo.) Katarina!

Katarina

(s tihim glasom).

Z Bogom — oče — noč — večerí se — Erazem — kje — kje — —? (Umolkne in umre.)

Grajan.

Le mirno spavaj, moja hči! Tako, lepo se naslôni na mojo roko, pa zaspi. Pa nikar ne govôri. Govorjenje usope. Takó, lepó, moja Katarina. Le pozabi, da sem bil hud. Včasih sem hud. Saj nisem dolgo. Ali spiš? (Boža ji lice.)

(Zadaj se začuje hrup bežečih ljudij. Glasovi: Hitro!! na levo!)

Zopet te imam? Gorjé, če predramijo hčerko! (Zopet ji boža lice in vrat.) Katarina! (Pritajeno silno:) Katarina! (Odmakne roko, glava omahne.) Katarina! (Strese jo nekoliko, potem divje bolestno krikne): M r t v a , m r t v a ! (Med ihtečim jokom): O nebeški Bog! O gorjé nad vsa gorjá! (Poljubi jo.) Hladna usta. Katarina, še jedenkrat me poglej, še jedenkrat, samo jedenkrat! Odpri oči, odpri usta! Usmili se me ubozega starca! (Položi ji glavo na roko, da je obrnjena kvišku.) Čuj, Katarina, kolikokrat sva tako sedela skupaj. Ti

si me poslušala, in jaz sem bil srečen ob tebi bolj, kakor more biti človek na svetu. O, ti nisi mrtva! In jaz, ali sem jaz, ne, ne! Katarina, jaz nisem — prav nič — nič nisem kriv — Bog, Bog — jaz nisem kriv tvoje smrti. (Prime se z roko na srčno stran.) Kaj hruje tu notri? Jaz nisem kriv —! Katarina, Katarina, kamen, pravijo, da se usmili, reci samo jedno besedo — da nisem kriv! (Pade čeznjo in tiho joka.) Katarina, odpusti, odpusti! (Dvigne glavo in omahne ž njo na steno in sedi nepremično.)

10. prizor.

Valvasor. Erazem.

Erazem.

Oh, morda je tukaj! (Zagleda jo.) Da, tukaj, Katarina! (Zapazi nje blede lice in rano na prsih in zdrsne in pade Valvasorju okrog vratú.) Valvasor, Ivan! Ali vidiš, ali vidiš? Kdo je to? Jaz se ne upam več pogledati tje. Poglej, povej ti!

Valvasor.

Ali ni Katarina in nje oče? Kaj ji je? Erazem, poglejva! Meni se zdí — o usmiljeni Bog — deklè se mi zdí mrtva.

Erazem.

Mrtva? Mrtva? O ne! (Vzhiti k nji, prime jo za roko.) Katarina, Katarina? Ali čuješ? Da, mrtva je. Valvasor, Ivan! (Pade mu zopet okrog vratú.) Jaz sem slutil! Jaz sem se bal. Zato sem hitel iz gradú. Prepozno!

Valvasor.

Umorjena je! Erazem, umiri se. Ne bodi otrok! Vsaj ne jokaj! Kdo jo je umoril? Njen oče spi.

11. prizor.

(Uskoki priženó Dizma z zakladom.)

Dizma

(pade pred Erazma in Valvasorja na kolena).

Odpustite mi, odpustite mi, blagi gospod!

Valvasor.

Erazem, vzdrami se! Poglej tukaj Dizmo! Kaj imaš ž njim?

Erazem.

Katarina, Katarina! (Obrne se k Uskokom.) Pustite me zdaj, a tega ne pustite! (Pokaže na Dizmo.) Dizma, kdo je tukaj moril? Poglej Katarino! Ali si videl Andreja? Kje si dobil zaklad? O gorjé meni! vse je jasno. (Skloni se h Katarini.)

Valvasor.

Moja je sodba v imenu Turna. (Uskokom:) Odvêdite Dizmo in ga ustrelite! Brez odloga, brez izgovora!

Dizma.

Gospod, gospod, Valvasor! Gospod Erazem!

Valvasor.

Skesaj se svojih obilnih grehov! Rekel sem!
(Odvedó ga.)

Erazem

(skloni se h Katarini).

O Katarina!

Poprej te smrtni angel je poljubil,
Kot mogel sem te poljubiti jaz.
Na zemlji sem te vekomaj izgubil,
Ljubeč poljubljam hladni zdaj obraz.

(Poljubi jo.)

Naj si kjerkoli svoj postavim dom,
Na svetu nikdar zabil te ne bom.

(Gleda jo kot zamaknjen.)

Valvasor.

Erazem. Vstani! Pojdiva! Potolaži se! Vse na svetu človek preboli. Prebolel bodeš tudi ti to bolečino.

Erazem

(kot v sanjah).

Na svetu zabil te nikdar ne bom.

(Vstane. Valvasorju:)

Ti hočeš, da bi šel. O jaz ne grem.
Na Rako naj jo hlapci prenesó,
Odeta v cvetju naj en dan počiva
V dvorani na ležišču snežnobelem.
Potem odidem jaz od tega kraja.

Valvasor.

Nesiva jo v kočó, dokler se ne vrnejo Uskoki. (Dvigneta jo in neseta v kočó.)

Graján

(prebudi se).

Sanjal sem, težko sanjal. Katarina, ti nisi mrtva. Kje si? Ali te ni, ali te ni? Bog, kakšne sanje! Jaz ne vem, kje bivam. — Moja glava je težka . . .

Erazem

(pride z Valvasorjem, prime starca sočutno za roke).

Oče Graján, ne bojte se! Nič hudega se vam ne pripeti. Jaz bom skrbel za vas do smrti.

Graján.

Kdo je, ki govori? Meni se blódi . . .

Erazem.

Jaz sem Erazem, gospod z gradú.

Graján.

Erazem, Erazem, ali niso bile to zadnje besede njene? Erazem, da, da, kaj sem sanjal . . .?

Erazem

(nasloni se na Valvasorja).

O Bog, mislila je name. — Nesrečni starec.

12. prizor.

Prejšnji. Uskoki. Andrej.

Uskoki.

Hè, tukaj je drugi begun. Ujet je, naš je.

Andrej

(mirno):

Begun? Jaz nisem begun! Ali ste me videli bežečega? Sedel sem na parobu in vas čakal.

Erazem

(stopi predenj).

In premišljeval strašno delo, ki si je storil. Poglej, zdaj si v mojih rokah, da storim, kar hočem s teboj. A maščevalna misel moti moje žalostno čutilo. Ubil bi te — toda, toda jeden spomin na njo ublaži mi srd. Življenje ti je sprosila, ki ga nisi bil vreden, jaz sem ji obljubil, da pozabim tvojega prvega zločina. Glej, tudi drugega pozabim iz ljubezni do nje. Prijatelj Valvasor, ti si mirnejši. Tvojim rokam ga prepuščam. (Odide v kočó z dvema Uskokoma in z Grajánom. V tem počí več strelóv h kratí.)

Valvasor.

Dizma je padel, in ta —? (Pokaže na Andreja.)

Uskok.

Kaj naj storimo ž njim?

Andrej

(s povešenim obrazom.)

Kar hočete!

Valvasor.

Ali se nič ne kesáš svojega zločina? Trdosrčnik! — Kaj?

(Andrej molči.)

Ti molčiš? Odgovôri! Ne —? Dobro! — Vrnemo se torej na Rako. Oprostil bom okov tvojega očeta, tvoje sovaščane — vse. Ti pak bodeš sedel v temni ječi toliko časa, dokler ne bodeš pripravljen poklekniti na njen grob in skesanega srcá prositi: Katarina, odpusti! Odvêdite ga! (Odvedó ga.)

13. prizor.

Valvasor. Sèl.

Sèl

(hlastno):

Milostni gospod! Vsa vojska — vsa kmétiška vojska premagana — pri Brežicah, v stúbiških toplicah, pri Metliki. — Gobec in Pasan ujeta. Na tisoče kmetov mrtvih. Prihajam naravnost iz Krškega. Vitez Turen me pošilja in vas nujno vabi v Zagreb...

Valvasor.

Bog! Je-li mogoče? — Erazem, Erazem!

(Erazem pride počasi.)

Ali si slišal? Ves upor je zatrt, Gobec ujet, vsa vojska razpršena. (Prime ga za roke.)

Erazem.

Oh, kaj meni té novice!

Valvasor.

Zopet smo varni. Vesèli se vendar z nami!

Erazem.

Ko bi se mogel!

Valvasor.

Erazem, bodi miren! Prosim te, pozabi je!

Erazem.

Nikdar, nikdar, nikdar!

Valvasor.

Poslušaj vendar, pomisli vendar, moj Erazem! Končan je boj za pravdo.

Erazem.

In pravda za srcè — končana!

(Nasloni se mu na prsi.)

Zavesa pade.

Prve hiše.

(Povest. — Spisal J. Štrukelj.)

(Dalje.)

III.

Ljudstvo pa je hrup zagnalo:
Ena ženska je mrtva.

Národna.

Od sv. Katarine so se gnali črni oblaki, od katerih si Okrogljani nikoli nič prida ne obetajo. Petičnik pa se ni veliko menil za oblačno ali jasno nebo, tudi ne za megle, ki so se zbirale od juga ali severa, ampak najbolj se je zanašal na svojega „psa“. V mladih dneh ga je bil namreč popadel Grebenov pes; ni mu storil kdo vé kaj hudega, saj se je rana zacelila v dobrem tednu, toda strah ali kaj, mu je pa le ostal v kostéh. Dostikrat ga je trgalo po nogi že dan ali včasih celó dva dni pred slabim vremenom. Ta njegov „pes“, kakor je imenoval trganje v nogi, bil mu je precèj zanesljiv vremenski prorok. To jutro ob pšenični žetvi se je torej jelo napravljàti k hudi uri.

„Nič ne bo sile, dekleta“, dejal je žanjicam; „kar brez skrbi bodite, moj „pes“ nič ne laja.“

Kotarjeva Urša pa, ki je že dva dni žela pri Petičniku ter se bila že naveličala, da je bilo joj, postavila se mu je brž po robu:

„E, oče, vaš „pes“ tudi ni nezmojljiv! Kako je bilo pa ono leto, ko vam je dež za pet vóz mrve cel teden močil?“

„Ne rečem, da bi popolnoma uganil in vselej napovedal grdo vreme“, zagovarjal je

Petičnik svojo izkušnjo, „vendar toliko je pa le res, da moj „pes“ več vé kakor vsi pratikarji.“

„Sv. križ božji! še točo bomo imeli“, prekrižala se je Urša, zakaj zablislilo se je, da je kar vid jemalo. Potem pa se je jela togotiti nad cerkvenikom. „Ta-le naš cerkvenik pa tudi nič ne gleda na megle! Zakaj ne zvoni megli? I, najbrž kje pije! Če bi imela jaz kaj bire dajati, to rečem, nič bi mu je ne dala in še oštela bi ga po vrhu. Le poslušajte, že grom bobni, pa še ne zvoni! In vendar je daleč na okoli znano, da naš veliki zvon prepodi vse megle, naj bi bile še take.“

„Morda pa res ne bo brez nič“, pomišljal je po oblakih oziraje se Petičnik; „škoda bi bilo pšenice, ako bi jo dež namočil. Danes ste je že precej podrle, nekaj je še od včera; najpametnejše je, da jo spravimo pod streho. Samo voza ni nobenega praznega, hm, hm. Urša, ti menda najteže žanješ, pojdi, da zloživa jeden voz pšenice! Če bo tačas še previselo, lahko pripeljem še jedenkrat pred dežjem. Sicer pa jaz toliko zaupam svojemu „psu“, da se ne bojim dežja. Pa boljše drži ga, ko lovi ga. Urša Prvinova, daj brž še ti svoj srp, potem greva.“

Rekši je nabrusil še Prvinovi, ki je bila že drugo leto za deklo pri Petičniku, srp, nato sta pa odšla s Kotarjevo Uršo z njive. Tej se je kar samo smejala, ker ji ni bilo treba več žeti. Kaj si mislite; hrbet in vse boli, če mora